

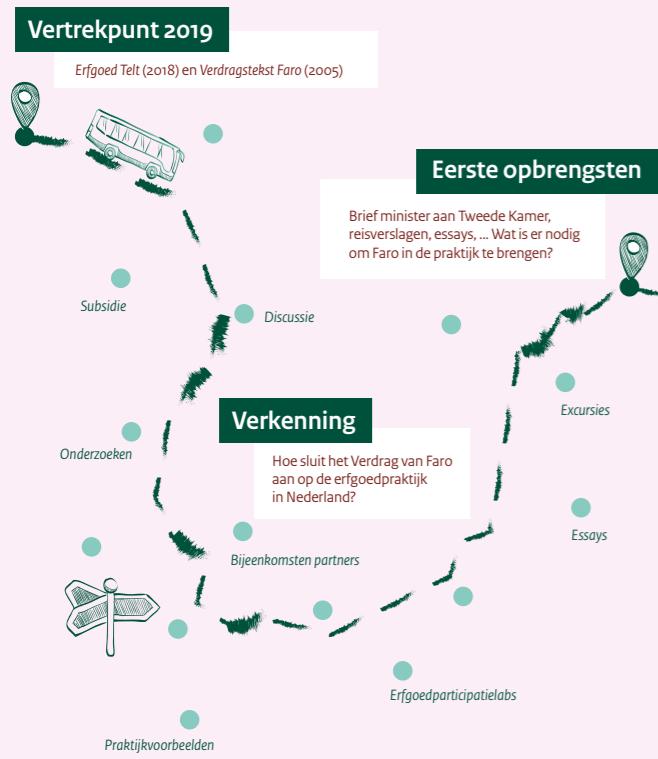
Onderweg naar Faro

De betekenis van het Verdrag van Faro voor het Nederlandse erfgoedveld en een vertaling in ambities

Uitvoeringsagenda Faro – DEEL I

Inhoud

Dankwoord

1. Inleiding	5
Routekaart	6
2. Verdrag van Faro	8
3. Uitvoeringsagenda Faro	9
4. Missie	10
5. Visie	11
Participatie in de volle breedte	11
Open houding voor andere erfgoedopvattingen	12
Erfgoed midden in de samenleving	12
6. Strategische thema's	13
6.1 Faro basis	15
6.2 In dienst van de samenleving	17
6.3 Aanleiding voor gamechangers	25
6.4 In eigen werkveld	33
6.5 Gevoed door andere erfgoedpraktijken	41
6.6 Bewust, bekwaam en betrokken	45
6.7 Beleidskansen	55

BIJLAGEN	
Faro in Europa	58
Samen onderweg	60
Begrippenkader	62
Voorwerk	64

Dankwoord

De Uitvoeringsagenda Faro is klaar. Een geweldig resultaat van de intensieve en inspirerende reis die mensen en organisaties uit het brede erfgoedveld de afgelopen jaren samen hebben gemaakt. Een reis die overigens gewoon nog doorgaat, want deze agenda is naast eindpunt tevens een vertrekstation.

Eerst even terug in de tijd. Voorjaar 2019 startte het Programma Faro. Een internationale conferentie, georganiseerd samen met de Raad van Europa in Maastricht en Heerlen, vormde het publieke startschot voor een verkenning naar Faro in de Nederlandse context. Een belangrijke voorbereiding voor de uiteindelijke ratificatie van het Verdrag van Faro door Nederland.

Vele bijeenkomsten, honderden gesprekken en discussies liggen inmiddels achter ons. Kwalitatief onderzoek leidde tot verdieping van de interpretatie van het verdrag. De groeiende lijst Faro-projecten leverde een rijke schakeling voorbeelden op. Het brede erfgoedbegrip werd zichtbaar en tastbaar.

In 2020 dwong corona ons tot webinars en digitale ontmoetingen. Enorm jammer, want weten wat Faro betekent, ervaar je het beste samen in de praktijk. Maar het bracht ook tijd voor reflectie en analyse. Geleidelijk aan verschenen publicaties die de Nederlandse erfgoedpraktijk en het potentieel van het verdrag belichten. En de Faro-vriendenkring groeide. Niet alleen in de erfgoedsector, ook daarbuiten.

Het gedachtegoed verloor gaandeweg zijn abstractie. Steeds meer mensen vormden eigen ideeën erbij. Het verdrag stelt de mens centraal; de mens die betekenis geeft aan erfgoed. Iedereen, op elk niveau, kan ermee aan de slag. Of je nu wethouder of bewoner bent, gemeente of Rijk, organisatie of individu. Klein of groot is geen criterium. Een groot project kan van geen betekenis zijn. Een klein initiatief kan een enorme impact hebben.

Als we nu zeggen: wij denken en werken Faro, dan begrijpen we elkaar en kunnen we samenwerken. We zijn een Faro-gemeenschap geworden. We zijn in staat te luisteren naar elkaar en in dialoog te gaan, ook als we van mening verschillen. Dat is precies waar het verdrag in de kern om draait: via erfgoed een sterke democratie zijn. Dat is de basis die we gezamenlijk hebben gelegd.

Dat dit de afgelopen jaren is gelukt, is iets om buiten-gewoon trots op te zijn. Daarom wil ik iedereen die aan deze reis heeft bijgedragen - op wat voor manier dan ook - heel erg bedanken. Het is groots wat u allemaal mogelijk heeft gemaakt.

Wat mij betreft betekent het dat we genieten van het uitzicht dat de Uitvoeringsagenda ons biedt vanaf de berg die we samen hebbenbeklimmen. En dat we – terwijl we van dat uitzicht genieten – alweer plannen maken om samen nieuwe toppen te bedwingen.

We zijn klaar.
En we gaan door!

Michaela Hanssen
Manager Programma Faro

'Wanneer we naar de omvang van het burgeractivisme kijken (de leden van historische verenigingen, de vrijwilligers, de ad hoc actiegroepen en de burgerinitiatieven met een bredere insteek dan erfgoed) zien we een enorm leger aan erfgoedbewakers en erfgoedmakers. De geïnstitutionaliseerde erfgoedwereld staat op de schouders van deze reus en lijkt die kracht niet meer goed te zien. Gevraagd wordt om erkenning van deze mensen door de instituties en gerichte ondersteuning. ... Dat vergt een dienende, nieuwsgierige, verbindende en gedurfde aanpak. Een belangrijke opdracht en een fantastische uitdaging.'

Frans Soeterbroek De Ruimtemaker in *Erfgoed als middel; over de betekenis van erfgoed voor sociaal-maatschappelijke domeinen en de implicaties daarvan voor de erfgoedwereld* (2021)

Omwonenden en ondernemers zetten zich in voor behoud van de gietijzeren Lange Jaap van Den Helder en denken actief mee over mogelijke oplossingen.
Foto RedMouse

1. Inleiding

Onderweg naar Faro is deel I van de Uitvoeringsagenda voor de implementatie van het Verdrag van Faro (Raad van Europa, 2005). De agenda vormt de samenvatting van een drie jaar durende verkenningsreis met (online) gesprekken, onderzoeken, labs, gesubsidieerde en andere projecten, projectanalyses, essays, blogs, etc.¹ Deel I bestaat uit een missie en een visie op de betekenis van het Faro-gedachtegoed voor het Nederlandse erfgoedveld. De missie en visie zijn uitgewerkt in 5 basisregels, 16 strategische thema's en beleidskansen die tijdens de reis zijn aangedragen door het erfgoedveld. In een volgende fase, deel II, kunnen deze thema's worden omgezet in concrete acties. Missie, visie en thema's samen vormen een inhoudelijk kader voor toekomstig beleid en toekomstige activiteiten.

In balans en ruimhartig

De agenda is opgesteld door én voor het erfgoedveld in Europees en Caribisch Nederland². Dat erfgoedveld zijn we samen: overheden, erfgoedinstellingen, erfgoedgemeenschappen en -vrijwilligers, burgerinitiatieven, ondernemers en anderen. Faro brengt een nieuwe dynamiek in die samenwerking. In die dynamiek vormt de samenleving de dragende kracht, de bron en de hoeder van het culturele erfgoed. Overheden en erfgoedinstellingen ondersteunen en versterken die kracht. Faro is een opdracht aan ons allen om een goede balans te vinden in onze samenwerking en elkaar scherp te houden. Onder andere over de vraag wat cultureel erfgoed is en wie dat bepaalt. Faro roept daarnaast op om cultureel erfgoed niet als een losse entiteit te zien, maar als iets dat onlosmakelijk deel uitmaakt van het functioneren van onze samenleving en daar dienstbaar aan kan zijn.

De verkenningsfase wees uit dat Faro goed aansluit bij actuele, soms prille ontwikkelingen in het erfgoedveld die zich richten op de maatschappelijke basis van de erfgoedzorg. Zo is er de afgelopen jaren toenemende aandacht voor erfgoed als drager van herinneringen en identiteiten, en als hulppron voor vraagstukken op het gebied van sociale cohesie, welzijn en bijvoorbeeld gezondheid. Ook wordt zichtbaar gezocht naar een betere balans tussen de geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg en de inbreng van erfgoedvrijwilligers, erfgoedgemeenschappen en burgerinitiatieven.

Deze ontwikkelingen kunnen niet los gezien worden van grote vraagstukken in de samenleving. De leefomgeving verandert door de aanleg van windmolenvelden, woonwijken en waterberging, groepen in de samenleving komen openlijk op voor hun identiteit of economisch bestaansrecht, tegenstellingen in de samenleving worden uitvergroot en democratische grondprincipes in heel Europa staan onder druk. Het Verdrag van Faro dat al in 2005 is opgesteld is daarmee actueler dan ooit.

Een stap op weg

De Uitvoeringsagenda is een volgende stap in een proces naar ondertekening en ratificatie van het Verdrag van Faro. De Uitvoeringsagenda is opgesteld op verzoek van Ingrid van Engelshoven, destijds minister van OCW. Zij toonde haar interesse in het Verdrag van Faro in haar beleidsbrieven *Cultuur in een Open Samenleving* (2018) en *Erfgoed Telt* (2018). De agenda geeft inzicht in de ambitie van het erfgoedveld op het gebied van Faro en op welke manier het daar invulling aan wil geven. De agenda laat zien dat er draagvlak is voor ondertekening van het Verdrag van Faro. Het wordt gezien als een verrijking van de bestaande erfgoedpraktijk en aanzet voor een cultuuromslag. Dat vraagt om de inzet van hart, hoofd en handen, om beleid en euro's.

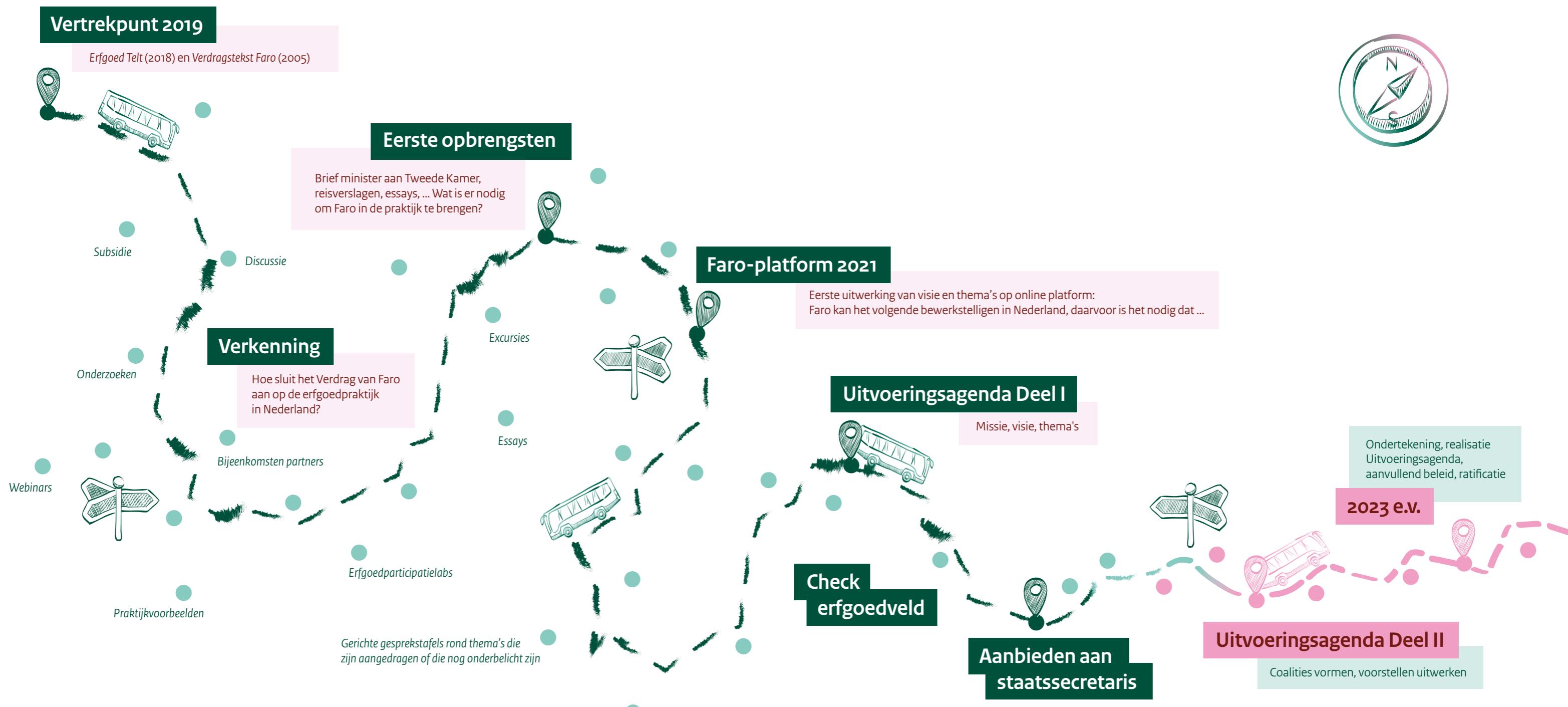
Deel I van de Uitvoeringsagenda Faro is eind 2022 aangeboden aan staatssecretaris Gunay Uslu van Cultuur en Media. Zij zal aangeven op welke manier en binnen welke kaders zij het erfgoedveld de ruimte wil en kan geven voor de implementatie van het Faro-gedachtegoed, voor zover het erfgoedveld dat niet op eigen kracht kan. Dat vormt weer de basis voor de volgende etappe onderweg naar Faro, waarin het erfgoedveld de ambities omwerkten naar concrete voorstellen om het gedachtegoed van Faro verder vorm te geven.

Wordt vervolgda...

1. Zie ook bijlage Voorwerk.

2. Het Koninkrijk der Nederlanden bestaat uit de landen Aruba, Curaçao, Sint Maarten en Nederland. De Uitvoeringsagenda Faro richt zich vooral nog alleen op Nederland. Tot Nederland behoren ook de openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Daarom wordt gesproken over Europees en Caribisch Nederland.

Routekaart

2. Verdrag van Faro

Het Verdrag van Faro draagt de titel De Waarde van Cultureel Erfgoed voor de Samenleving. De Raad van Europa benadrukt met dit verdrag een ander perspectief op cultureel erfgoed. Veel Europese landen hebben de afgelopen decennia vooral geïnvesteerd in het erfgoed zelf en de kwaliteit van erfgoedzorg. Het Verdrag van Faro stelt de mens en de samenleving centraal en hun relatie met erfgoed.

Het verdrag stelt dat cultureel erfgoed meer dan nu een functie kan hebben voor de samenleving. Niet alleen de historische plek zelf, het voorwerp, de traditie enz. is belangrijk, maar vooral ook de verschillende betekenis en het gebruik ervan. Erfgoed is boven dien een bron voor ruimtelijke, sociale, economische en politieke ontwikkeling, mits alle belanghebbenden daar een betrokkenheid bij hebben.

Het verdrag komt niet in de plaats van andere internationale verdragen die toezien op de instandhouding van erfgoed. Het is daar een aanvulling op en roept op om na te denken over de vraag: waarom bewaren we erfgoed, voor wie, hoe zijn mensen betrokken en hoe komt erfgoed ten goede aan de hele samenleving? Het Farogedachtegoed sluit in die zin goed aan op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de Sustainable Development Goals, het Verdrag van de Raad van Europa inzake het landschap, het Verdrag inzake bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed (UNESCO), de nieuwe museumdefinitie en de missie van UNESCO Werelderfgoed om het erfgoed te laten bijdragen aan het welzijn van mensen en wederzijds begrip tussen mensen en volkeren.

Het Verdrag van Faro is een “kaderverdrag”. De bepalingen van het verdrag zijn geen juridische verplichtingen, maar een oproep tot beleidsvorming en naleving in de praktijk. Erkenning van het verdrag bestaat uit twee stappen. De eerste stap is ondertekening door de regering. Dat is een soort intentieverklaring. Het verdrag treedt pas in werking als het parlement het verdrag vervolgens ook ratificeert. De uitgangspunten van het verdrag moeten dan zijn vertaald in beleid. Elk land geeft daarbij een eigen vertaling en invulling aan het verdrag. Naar verwachting zal Nederland niet eerder dan 2023 het verdrag ondertekenen.

‘Het Kaderverdrag van Faro is meer dan alleen nog wat meer mensen bij het erfgoed betrekken. Het is een te makkelijke verplatting dat Faro betekent dat erfgoed van iedereen is. Het gaat juist om het omgekeerde: ieder heeft recht op waardering, erkenning en bescherming van wat hij – en zijn groep – zelf belangrijk vindt. Het gaat in Faro om radicaal democratizeren, verontstatalijken en inclusiever worden. Noem het vermaatschappelijken.’

Riemer Knoop Gordion Cultureel Advies in Erfgoed is mensenwerk (2022)

3. Uitvoeringsagenda Faro

De Uitvoeringsagenda Faro is een tussenstation op de reis naar Faro. De agenda is de afronding van een brede verkenningsfase waarin honderden mensen op zoek gingen naar de betekenis van het Verdrag van Faro voor de erfgoedzorg in Europees en Caribisch Nederland. Tegelijkertijd is de agenda het begin van een volgende, meer verdiepende fase waarin het erfgoedveld zijn ambities gaat uitwerken en de eigen Faro-praktijk gaat uitbouwen.

De centrale vraag in het Verdrag van Faro ‘hoe komt cultureel erfgoed ten goede aan de samenleving?’ en de achterliggende vragen ‘waarom bewaren we erfgoed, voor wie en hoe zijn mensen betrokken’ zijn ook voor de Uitvoeringsagenda leidend. De Uitvoeringsagenda richt zich op het begeleiden van de zoektocht naar antwoorden en het leggen van verbindingen tussen alle betrokkenen: overheden, erfgoedinstellingen, culturele en erfgoedgemeenschappen, erfgoedvrijwilligers, burgerinitiatieven, ondernemers en anderen.

De Uitvoeringsagenda richt zich in eerste instantie op de vertaling van het verdrag naar overheden en erfgoedinstellingen, maar vormt een geheel met subsidieregelingen voor erfgoedgemeenschappen en burgerinitiatieven bij onder andere het Fonds voor Cultuurparticipatie en de ondersteuning vanuit provinciale erfgoedhuizen.

Uitvoeringsagenda Faro Deel 1 bestaat uit:

4. Missie

5. Visie

6. Strategische thema's

De opstellers en sympathisanten van de Uitvoeringsagenda Faro vinden het belangrijk dat cultureel erfgoed verankerd is in de samenleving. Het inzicht in wat cultureel erfgoed is en welke betekenissen het heeft, komt voort uit een dialoog waaraan iedereen deel mag en kan nemen en waarin ruimte is voor verschillende perspectieven. De zorg voor het cultureel erfgoed is een gedeelde zaak van erfgoedgemeenschappen, erfgoedinstellingen, overheden, burgerinitiatieven, ondernemers en anderen. Evengoed als dat iedereen mag delen in de waarde van cultureel erfgoed. Omdat het een genot voor het oog is, leerzaam, een leuke vrijetijdsbesteding, een afspiegeling van iemands identiteit, of omdat het zorgt voor inkomsten, kwaliteit van de leefomgeving of bijvoorbeeld sociale verbinding. Cultureel erfgoed staat daarmee midden in de samenleving en kan daardoor ook bijdragen aan het democratisch functioneren ervan.

Cultureel erfgoed maken we samen. Zowel georganiseerd als spontaan. Dankzij de inzet van heel veel mensen kunnen volgende generaties ervan genieten. Mensen identificeren zich met de eigen omgeving en cultuur en springen op de bres als die dreigen te verdwijnen. Mensen stellen ook vragen bij erfgoed. Hoe zien we bijvoorbeeld het Nederlandse koloniale verleden er in terug en klopt dat beeld? Welke nieuwe functie is passend voor een leegstaande kerk? Horen kwetsende stereotypen thuis in een carnavaloptocht? Daardoor komen we tot de ontdekking dat je verschillend naar een schilderij, traditie of archief kunt kijken. Of dat gebouwen en gebruiken waar jij zelf niet direct aan denkt, voor iemand anders wel erfgoed zijn.

Het Verdrag van Faro is een vliegwiel voor een cultuurverandering. In de loop van de tijd zijn structuren ontstaan die de erfgoedzorg hebben geprofessionaliseerd, maar onbedoeld ook afstand creëren tot de samenleving en wat mensen zien als erfgoed. Het besef dat erfgoed van ons allemaal is

en zijn zeggenschap ontleent aan de betekenissen die mensen eraan geven, is daardoor soms uit beeld geraakt. Dat nodigt uit tot een nieuwe kijk op rollen en verantwoordelijkheden, waarin overheden en erfgoedinstellingen de samenleving ondersteunen als dragende kracht, bron en hoeder van het culturele erfgoed.

4. Missie

5. Visie

6. Strategische thema's

De ambities van het erfgoedveld met Faro concentreren zich rond drie kernwaarden. Zij vormen de ruggengraat van de Uitvoeringsagenda.

1. Participatie in de volle breedte
2. Open houding voor andere erfgoedopvattingen
3. Erfgoed midden in de samenleving

Participatie in de volle breedte

In de overkoepelende cultuursector is participatie vooral gericht op meedoen en op sociale effecten. Dit kan op verschillende manieren vertaald worden naar cultureel erfgoed. Meedoen, zoals erfgoedbeoefenaars die een ambacht uitvoeren, vrijwilligers die rondleidingen verzorgen in musea, digitaal archieven ontsluiten, het groen beheren op een landgoed, etc. Europees en Caribisch Nederland kennen ontelbaar veel vrijwilligers die meedoen en meer dan dat. Ze dragen ook bij aan het erfgoed.

Een andere vertaling is mee kunnen doen, waarmee toegang tot erfgoed voor iedereen wordt bedoeld. Erfgoedinstellingen en overheden zetten zich in om fysieke, digitale, financiële en mentale drempels weg te nemen en zoveel mogelijk mensen te bereiken in alle geledingen van de samenleving. Het Faro-verdrag voegt hier nog een uitdaging aan toe. Meedoen, door mee te bepalen: deelhebben in plaats van deelnemen. In het verdrag wordt dat democratische participatie genoemd. Dus samen die tentoonstelling, dat activiteitenplan of beheerplan van een erfgoedsite uitdenken en uitwerken. Maar ook omgekeerd, het meewerken van overheden en erfgoedinstellingen aan initiatieven in de samenleving die bijvoorbeeld perspectieven toevoegen aan bestaand erfgoed of zich inzetten voor het behoud of het levend houden van cultureel erfgoed.

Samenwerken en het delen van zeggenschap zorgen ervoor dat iedereen kan ervaren erbij te horen en medeverantwoordelijk te zijn. Ieders perspectief wordt gehoord en gezien. Ieders mening en ieders kennis over erfgoed is waardevol. Dat past ook bij bredere maatschappelijke ontwikkelingen en discussies. Bijvoorbeeld rond democratische vernieuwing om de relatie tussen overheden en burgers te verbeteren. Bij de invoering van de nieuwe Omgevingswet, waarin participatie een leidmotief is, en bij de grote ruimtelijke transities. Of bij vraagstukken die te maken hebben met emancipatie, inclusiviteit en culturele diversiteit. Ook het cultureel erfgoed zelf heeft hier baat bij. Meer participatie zorgt voor meer draagvlak voor en kennis over het erfgoed. Maar meer participatie vraagt ook om nieuwe inzichten en argumenten, vaardigheden, werkvormen en instrumenten, relaties, samenwerkingsverbanden, etc. En hoe kan iedereen die zich inzet voor erfgoed, betaald of onbetaald, dicht op de eigen praktijk en belevenswereld ondersteund worden bij verschillende vormen van erfgoed-participatie? Daar maken we werk van.

Open houding voor andere erfgoedopvattingen
Het vertrekpunt van Faro is wat gemeenschappen zien als cultureel erfgoed en de betekenissen die zij eraan geven. Als verrijking van het bestaande, gedefinieerde erfgoed. Dat vraagt om een open houding. Er zullen veel overeenkomsten zijn met wat nu gangbaar erfgoed is, maar er zullen ook verschillen zijn. Met andere erfgoedopvattingen, opwaardering van ongezien en herwaardering van bestaand erfgoed tot gevolg. Het is tijd voor een nieuwe balans met ruimte voor inbreng vanuit zowel een wetenschappelijke als maatschappelijke invalshoek.

Het gesprek over erfgoed zal meer dynamiek opleveren dan overheden en erfgoedinstellingen gewend zijn. Erfgoedgevoel kan opleven, maar ook weer wegebben. Het houdt zich niet aan afbakeningen in erfgoeddisciplines als roerend erfgoed, archeologie of immaterieel erfgoed, maar gaat daar dwars doorheen en vraagt misschien om andere manieren van borgen. Het verhaal, de betekenis en beleving zijn soms net zo belangrijk, of zelfs belangrijker dan de fysieke erven. En die betekenis kan veranderen in de tijd. Dat kan ook confronterend zijn omdat gemeenschappen zich niet herkennen in het gepresenteerde erfgoed en zich niet gezien of buitengesloten voelen. Of omdat opvattingen lijnrecht tegenover elkaar staan. Zo was er ooit een pittige discussie tussen beroepsmatige experts en de gemeenschap van molenaars. Bevries je het beeld van een molen op een moment in de geschiedenis of laat je de ontwikkeling zien? Mogen onderdelen van de ene molen naar de andere worden overgeplaatst? En moet je een molen na een verwoestende brand herbouwen of als verloren beschouwen?

Erfgoedopvattingen zijn niet statisch. Vroeger niet en nu niet. Maar open armen voor ander erfgoed vraagt om nieuwsgierigheid en lef, om je te laten verbazen. Om vervolgens weer te verbinden en te onderzoeken wat dat met bestaande opvattingen, systemen en geldstromen doet en hoe je het gesprek hierover kunt voeren. Ook het erfgoed is hierbij gebaat. Het wordt allicht diverser en misschien toegankelijker, beter beleefbaar en herkenbaar. En misschien ontstaan er nieuwe relaties tussen soorten erfgoed, of tussen erfgoed en kunst, geschiedschrijving of stadsbeheer. Die uitdaging gaan we aan.

Erfgoed midden in de samenleving

Erfgoed draagt bij aan ons welbevinden en welvaart. Behoud van erfgoed is geen doel op zich, maar komt ten goede aan de samenleving. Het is een bron van identiteit en zelfbewustzijn. Cultureel erfgoed maakt onlosmakelijk deel uit van ieders leefomgeving en culturele geschiedenis. Het is die alom zijnde aanwezigheid die maakt dat cultureel erfgoed een rol speelt in alle facetten van ons leven en dat we het als hulpbron kunnen inzetten voor een betere samenleving. Die gedachtegang is niet onbekend in Nederland. De relatie tussen erfgoed en economie komt tot uitdrukking in recreatie en toerisme, in het vestigingsklimaat van werknemers en bedrijven, en in decoratieve en inspirerende plekken voor detailhandel en creatieve industrie. Ook binnen ruimtelijke ontwikkeling wordt de werking van erfgoed erkend als richtinggevende kwaliteit.

Het Verdrag van Faro daagt erfgoedinstellingen en overheden echter uit om vergelijkbare relaties te leggen met andere thema's, zoals leefbaarheid, wijkverbetering, sociale cohesie, integratie, welzijn, gezondheid, arbeidsparticipatie, openbare orde en veiligheid. Dit is grotendeels nog onbekend terrein. Wat werkt en wat niet? Hoe zien die andere werelden eruit? Waar liggen aanknopingspunten? Van welke andere sectoren, zoals de kunsten, welzijn of natuur, kan de erfgoedzorg leren? Met wie kun je samenwerken? Welke argumenten kun je inzetten om anderen over te halen? De zoektocht begint met nieuwsgierigheid, met het vrijuit denken en doen. We gaan op zoek naar antwoorden en naar nieuwe vragen die ons een stap verder brengen.

Erfgoedopvattingen zijn niet statisch. Vroeger niet en nu niet. Maar open armen voor ander erfgoed vraagt om nieuwsgierigheid en lef, om je te laten verbazen. Om vervolgens weer te verbinden en te onderzoeken wat dat met bestaande opvattingen, systemen en geldstromen doet en hoe je het gesprek hierover kunt voeren. Ook het erfgoed is hierbij gebaat. Het wordt allicht diverser en misschien toegankelijker, beter beleefbaar en herkenbaar. En misschien ontstaan er nieuwe relaties tussen soorten erfgoed, of tussen erfgoed en kunst, geschiedschrijving of stadsbeheer. Die uitdaging gaan we aan.

4. Missie 5. Visie 6. Strategische thema's

De afgelopen jaren is veel gepraat en gedisposeerd over Faro. Over de uitgangspunten van het verdrag, de betekenis voor Nederland in het algemeen, maar ook steeds concreter over het hoe. Er ontstonden discussies, mensen zochten elkaar op, werden enthousiast, of boos, gingen aan de slag, deden onderzoek, gingen weer met elkaar in gesprek, etc. Uit al die bewegingen kwamen 16 thema's bovenrijzen die ertoe doen in het erfgoedveld. De missie en visie zijn de stip op de horizon, de thema's zijn de weg er naartoe.

De thema's zijn anders ingedeeld dan gebruikelijk is in dit soort notities. Ze volgen niet per definitie de werkvelden van de verschillende erfgoeddomen of de verschillende actoren in het erfgoedveld. Ze sluiten wel aan bij hoe het veld zich op dit moment rond Faro organiseert en erover discussieert. De Uitvoeringsagenda volgt dus de manier waarop betrokkenen en organisaties deelgenoot zijn van Faro en geeft de ruimte om dat binnen een context te doen die bij hen past. Heel Faro dus.

Een aantal thema's focust op de waarde van erfgoed voor de samenleving. Weer andere thema's gaan in op de noodzakelijke cultuurverandering en andere kijk op erfgoed. Een aantal erfgoeddisciplines wil binnen de kaders van het eigen werkveld met het gedachtegoed aan de slag en heeft dus een eigen thema. Caribisch Nederland en het internationale netwerk hebben een eigen plek als andere erfgoedpraktijken. En tot slot zijn er vijf thema's die helpen om het bewustzijn en het vaardig zijn te bevorderen.

Per thema wordt aangegeven waarom het erfgoedveld dit als een Faro-thema ziet en waar de komende jaren op ingezet kan of moet worden. Samen vormen ze een strategie op hoofdlijnen en een inhoudelijk kader voor toekomstige activiteiten in het erfgoedveld.

De thema's worden voorafgegaan door enkele algemene notities: vijf basis-ingrediënten. Ze worden afgesloten door vanuit de thema's ook een relatie te leggen met huidig en toekomstig beleid, zodat praktijk en beleid elkaar versterken.

Uitwerking thema's

6.1 Faro basis

Los van welk inhoudelijk thema dan ook kent Faro vijf basisingrediënten die voor alle thema's van belang zijn.

6.1 Faro basis

6.2 In dienst van de samenleving

6.3 Aanleiding voor *gamechangers*

6.4 In eigen werkveld

6.5 Gevoed door andere erfgoedpraktijken

6.6 Bewust, bekwaam en betrokken

6.7 Beleidskansen

Vijf basisingrediënten

Vijf basisingrediënten

1 Tijd, tijd, tijd!

Geef het de tijd. Faro beoogt een verandering en is derhalve ook een beweging die zich niet altijd direct in concrete acties laat vertalen. Het is een praktijk die zich de komende jaren verder moet ontwikkelen en zetten. Dit vraagt soms ook gewoon om beginnen en doen, vallen en opstaan. Ofwel leren door te doen. Dat het soms mis gaat, hoort erbij.

2 Ruimte gunnen

Gun jezelf en anderen de ruimte. Ruimte voor andere waarden, perspectieven en andere woorden. Voor de emoties die daarbij horen. Voor ideeën die niet binnen de kaders passen. Voor processen waarvan het doel of het soort uitkomst nog niet vaststaat. Maak anderen ook duidelijk dat die ruimte nodig is.

3 Verbinden en relaties aangaan

Faro doe je samen. Dat vraagt om duurzame relaties, open armen en rolflexibiliteit. Dus niet alleen als het zo uitkomt, niet alleen ons-kent-ons. Niet alleen vandaag, maar ook morgen. En zowel “Burger doe je mee” als “Overheid doe je mee”. Het opbouwen van relaties vraagt wederzijds om respect en waardering.

4 Samenwerken

Door samen te werken en coalities aan te gaan, groeit het aantal erfgoedcollega's. Met vertrouwen in de ander vind je wellicht een collega in de ambtenaar op het gemeentehuis of in vrijwilligers of inwoners die zich in willen zetten voor (bedreigd) erfgoed. Of buiten het erfgoed, bij mensen die zich bezighouden met stadsvernieuwing, re-integratie, sociaal welzijn, etc.

5 De kracht van klein

Faro gaat over het opnieuw definiëren van de maatschappelijke basis van erfgoed. Dat hoeft niet altijd groots en innovatief, maar mag ook klein zijn. Dicht bij huis en dicht op de huid. Lokaal binnen de eigen leefomgeving. Of binnen de eigen gemeenschap. Daar ontdekken en omarmen mensen hun eigen specifieke erfgoed of wordt dat als vanzelfsprekend gekoppeld aan vraagstukken op het gebied van welzijn, zoals eenzaamheid, verloedering of ontheemding.

6.2 In dienst van de samenleving

“De waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving”. Dat is de titel die het verdrag draagt. Letterlijk en figuurlijk. Cultureel erfgoed is een hulpbron voor een democratische samenleving waarin we ons met elkaar en met onze omgeving verbonden weten. Waarin we ons thuis voelen. Drie thema's plaatsen erfgoed midden in de samenleving.

Erfgoed als hulpbron en partner in het sociale domein

Democratische vernieuwing

Dynamische leefomgeving

Erfgoed als hulpbron en partner in het sociale domein

Waarom dit thema?

Van waarde zijn voor de samenleving

Behoud van erfgoed is geen doel op zich maar moet ten goede komen aan de samenleving. Zo stelt het Verdrag van Faro. In het Nederlandse erfgoedveld kennen we die wederkerigheid al bij recreatie en toerisme, ruimtelijke ontwikkeling en vestigingsklimaat. De relatie met het sociale domein is minder ontwikkeld en juist daar vestigt Faro ook de aandacht op. Denk aan de verbinding van erfgoed met thema's als sociale cohesie, integratie, arbeidsparticipatie, emancipatie, erkenning, eenzaamheid, dementie en mentale gezondheid.

Inzet komende jaren

Een van de aannames voor dit thema is dat deelname aan/betrokkenheid bij erfgoed bijdraagt aan het welzijn van deelnemers en gemeenschappen. Zinvol bezig zijn, erkenning krijgen voor je bijdrage of voor jouw cultuur of identiteit draagt bij aan de kwaliteit van leven. Andere mensen ontmoeten, je verbonden weten of begrip krijgen voor elkaars cultuur draagt bij aan sociale cohesie. En ook materieel zijn er effecten mogelijk, zoals werk en inkomen of duurzaam beheer.

De inzet van erfgoed voor sociale doeleinden roept enthousiasme maar ook vragen op. Over de verhouding tot beschermingsdoelstellingen, de effecten, de financiering, etc. Dat vraagt om gesprek, het opbouwen van relaties en netwerken. Om ideeën, doen, leren en nog meer gesprek. De uitspraak dat erfgoed een inspiratiebron is voor ruimtelijke ontwikkeling stond ook niet in één dag maar was het resultaat van een jarenlang discussie- en ontwikkeltraject.

SDG's als hulpmiddel om het gesprek te voeren

Voor mensen die erfgoed instrumenteel willen inzetten, is het belangrijk dat zij in contact kunnen komen met gelijkgestemden en dat individuele ervaringen opplussen tot breder toepasbare kennis. De Sustainable Development Goals (SDG's) van de Verenigde Naties kunnen als leidraad voor dit gesprek dienen: hoe kan erfgoed bijdragen aan elk van deze doelstellingen, variërend van het verminderen van armoede tot oplossingen voor klimaatverandering? Dat is geen oproep tot theoretische verhandelingen, maar tot denkoefeningen

en pilots dicht op de praktijk van alledag, in samenwerking met mensen en organisaties en ministeries van buiten het erfgoedveld. Daarnaast kunnen de SDG's binnen erfgoedinitiatieven of (wereld)erfgoedlocaties worden gebruikt om te sturen op maatschappelijke relevantie.

Relatie sociaal domein aanhalen

Eerdere ervaringen met het ruimtelijke domein hebben laten zien dat het zinvol kan zijn om eerst te focussen op een beperkt aantal thema's en de relatie van daaruit verder uit te bouwen. Voor het sociale domein zou dit bijvoorbeeld kunnen gaan om de wikaanpak en sociale cohesie, welzijn op recept (ptss, reminiscentie, mentale veerkracht) en werkervaring voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Erfgoed kan daarbij leren van de cultuurcoaches die lokaal actief zijn en de ervaringen van het Programma Cultuurparticipatie.

Sociale waarde van erfgoed

Om de sociale waarde van erfgoedparticipatie beter te benutten en erfgoed te positioneren in het sociale domein is het belangrijk om deze welzijnseffecten beter te benoemen, onderbouwen en zichtbaar te maken. "Erfgoed is levensgeluk" moet straks net zo gemakkelijk in het gehoor liggen als "Sporten is gezond".

01. Rederij Lampedusa

Tijdens rondvaarten van Rederij Lampedusa vertellen gidsen uit onder andere Eritrea en Syrië over de migratiegeschiedenis van Amsterdam en hun eigen vluchtverhaal.
Foto: Carlijn Jacobs

'Mensen in de erfgoedwereld zijn gewend met hun eigen verhaal de boer op te gaan in plaats van te vragen Hoe kunnen we jullie helpen?'

Bart de Nil FARO Vlaanderen in Erfgoed als middel (2021)

02. Het Vierde Geschenk

Het Vierde Geschenk in Tilburg komt voort uit de eeuwenoude Tilburgse solidariteitsgedachte en de christelijke Driekoningstraditie. Als vierde koning schenken kinderen uit Tilburg hun speelgoed aan stadsgenootjes.
Foto: Monique van der Steen

03. Hop van Altena

Het hopverleden van het Land van Altena wordt ingezet om inwoners uit verschillende dorpskernen en met verschillende achtergronden samen te brengen.
Foto: Hop van Altena

Democratische vernieuwing

Waarom dit thema?

Doelstellingen overlappen

De afgelopen jaren voerden overheden democratische vernieuwingen door om de verbinding met de samenleving te verbeteren. Ook in de recent gesloten lokale coalitieakkoorden zijn “burgerparticipatie” en “goed bestuur” centrale thema’s. Een wet die gemeenten, provincies en waterschappen verplicht om een participatieverordening op te stellen is in voorbereiding. Het Verdrag van Faro zit op dezelfde lijn. Faro wil bijdragen aan een democratische samenleving waarin overheden en burgers samen zorgdragen voor erfgoed.

Inzet komende jaren

Hoewel de doelstellingen van democratische vernieuwing en Faro overlappen, blijken het in de praktijk door ambtelijke verkokerig gescheiden werelden. Waar de verbindingen wel worden gelegd, ontstaat meteen enthousiasme. Cultureel erfgoed, zowel het aaibare als het erfgoed dat discussie oproept, lijkt een kansrijk beleidsveld voor een nieuwe bestuurscultuur met meer en nieuwe vormen van betrokkenheid, zeggenschap en eigenaarschap van inwoners.

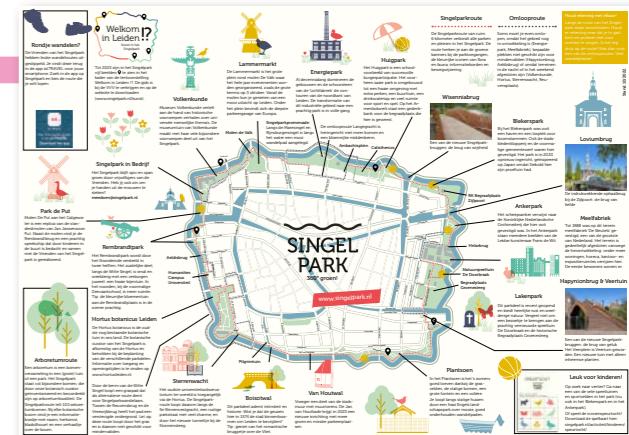
Erfgoed in de vernieuwing plaatsen

Regelingen die gemeenten treffen in het kader van democratische vernieuwing bieden ook kansen voor cultureel erfgoed. Het is daarom belangrijk om na te gaan hoe erfgoed en erfgoedinstellingen binnen deze ontwikkelingen passen en om het erfgoedveld actief te informeren over de mogelijkheden. Erfgoed kan als “een onderwerp dat leeft” bovendien een goed thema zijn om democratische vernieuwing op lokaal niveau samen verder uit te vinden. Andere aansluitmogelijkheden zijn de verplichting om in het kader van de Omgevingswet en het wetsvoorstel *Versterking participatie op decentraal niveau* een participatinota en -verordening op te stellen. Steeds meer gemeenten voeren bovendien een vorm van een uitdaagrecht in. Hiermee krijgen inwoners het recht overheden een voorstel te doen om taken over te nemen omdat zij denken het beter of goedkoper te kunnen doen. Tot nu toe gaat het dan bijvoorbeeld over het beheer van een sporthal, maar het zou ook van toepassing kunnen zijn op de herinrichting van een historisch plein, het onderhoud van een park, het verzorgen van historische informatie over de stad, etc.

Werken aan wederkerige en gelijkwaardige relaties

Aan de andere kant kunnen erfgoedambtenaren, -gemeenschappen, bewonersinitiatieven en ondernemers de vernieuwing ook binnen de erfgoedpraktijk halen. Door een andere dynamiek op gang te brengen tussen de “systeemwereld” van overheid en markt en de “leefwereld” van inwoners. Van kortstondige contacten naar duurzame relaties, op basis van gelijkwaardigheid en wederkerigheid. Over welk erfgoed van belang is, hoe je daar samen voor kunt zorgen en de beschikbare middelen verdeelt, en wat de samenhang is met andere thema’s als leefbaarheid en welzijn. Dat mag met vallen en opstaan. Gewoon door te doen in de praktijk van alledag, zoals bij de herbestemming van maatschappelijk vastgoed, en door nieuwe spelregels, methodieken en/of instrumenten te ontwikkelen en met elkaar te delen.

Een meer gelijkwaardige en wederkerige relatie tussen burgers en overheid vraagt om empowerment van beiden. Door het (zelf)bewustzijn van erfgoedgemeenschappen te vergroten, ze te faciliteren in het stellen van doelen en in het vinden van de weg om die te bereiken. Maar ook door medewerkers van de overheid en erfgoedorganisaties de tijd, ruimte en middelen te bieden om een partner te kunnen zijn voor de samenleving.

04 + 05. Singelpark Leiden

Singelpark Leiden is een voorbeeld van het uitdaagrecht avant la lettre. Inwoners van Leiden namen het voortouw in het realiseren van één verbonden 6 km lang park op de voormalige vestingwanden en hebben delen van de groenvoorziening in zelfbeheer.

FOTO Buro JP ILLUSTRATIE Jeroen Maters

06. Erfgoedplatform Apeldoorn

Lokale erfgoedorganisaties brengen als Erfgoedplatform Apeldoorn ieder jaar samen een beleidsplan uit met activiteiten en bepalen zo zelf waar het budget naar toe gaat.

FOTO Erfgoedplatform Apeldoorn

07. Erfgoedvisie Tholen

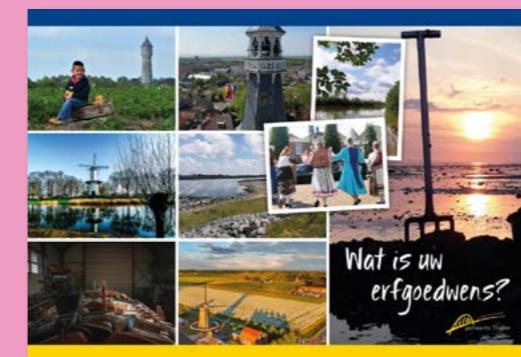
De gemeente Tholen vroeg voor het opstellen van haar erfgoedvisie inwoners hun erfgoedwensen kenbaar te maken en schreef daarnaast een fotowedstrijd uit.

ILLUSTRATIE Gemeente Tholen

‘Democratische vernieuwing kan ook op landelijk niveau. Organiseer bijvoorbeeld een burgerberaad over belangrijke erfgoedkwesties.’

Martine van Lier Federatie Instandhouding Monumenten

Dynamische leefomgeving

Waarom dit thema?

Nederland is één groot erfgoedlandschap

Het huis om de hoek, de vergeten telefooncel, de wijk, de route van de processie, het park, de boerenkavels, de dijk, ... Nederland is één groot erfgoedlandschap waarin verschillende tijdslagen samenkommen. Het gevoel van "thuis zijn" is sterk met dit landschap verbonden dat niettemin steeds opnieuw verandert. Ook nu komen er grote transities aan. We moeten meer duurzame energie opwekken, (flex)woningen bouwen, water vasthouden, anders gaan boeren, etc. Het verdrag roept overheden op inwoners meer inspraak en zeggenschap te geven over veranderingen in hun leefomgeving. Hun kennis van en liefde voor de plek levert vaak verrassende ideeën op. En een gedragen verandering zorgt voor een blijvende connectie.

Inzet komende jaren

In Nederland speelt erfgoed op verschillende manieren een rol bij ruimtelijke planvorming. Als sector (instandhouding), als factor (in de belang-afweging) en als vector (ontwerpprincipe voor het landschap van morgen). In dit rijtje mist nog het woord "actor³", om de stem van inwoners in alle rollen te benadrukken. Niet incidenteel, maar door processen, werkwijzen en instrumenten in te richten op samenwerking tussen overheden en inwoners. Te beginnen met de grote ruimtelijke transities, de Omgevingswet en de Wikaanpak.

Het hoe bij de grote ruimtelijke transities

Onze leefomgeving is dynamisch, maar ook wat mensen als erfgoed zien of ervaren is veranderlijk. Een Faro-vraag voor de komende jaren is hoe Nederlanders bij de grote transities een stem kunnen geven aan wat zij van betekenis vinden in hun leefomgeving. Hoe zij samen met erfgoeddeskundigen een erkende gesprekspartner worden. Waar en wanneer worden besluiten genomen en hoe zijn inwoners daarbij betrokken? Kunnen programma's als het Nationaal Programma Landelijk Gebied en de ErfgoedDeal een rol vervullen in het ontwikkelen van participatieve werkwijzen?

Omgevingswet biedt kansen voor erfgoedparticipatie

De invoering van de Omgevingswet is een kans om de betrokkenheid van inwoners bij de leefomgeving opnieuw vorm te geven. De wet benoemt het belang van participatie voor omgevingsvisies, -programma's en -plannen, maar overheden kunnen dit naar eigen inzicht invullen. Erfgoed-participatie verdient een actieve stimulans binnen alle activiteiten en netwerken die een rol spelen bij de implementatie van de wet om van "een kans" "de realiteit" te maken. Ambtenaren, burgerbewegingen en vrijdenkers geven alvast een aantal aandachtspunten mee om erfgoedgemeenschappen en burgerinitiatieven te faciliteren en empoweren (zie de pagina hiernaast).

Wikaanpak (Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid)

Erfgoed kan bij alle ruimtelijke transities van betekenis zijn. Maar speciale aandacht wordt gevraagd voor de wikaanpak: het verbeteren van de leefomgeving in samenhang met sociaal-economische omstandigheden, welzijn en veiligheid. De Faro-benadering – erfgoed als sociaal kapitaal, participatief en meerstemmig – kan daaraan een bijdrage leveren. Erfgoed kan als plek van ontmoeting of als gespreksonderwerp de relaties en samenwerking in wijk of buurt bevorderen. Hoe? Leren door te doen!

Aandachtspunten:

1 Wegwijs in het participatieveld

Bied inwoners en ambtenaren inzicht in de mogelijkheden tot participatie en help ze met passende werkvormen, procedures e.d. Maak participatie praktisch uitvoerbaar;

2 Erfgoed voor en door mensen

Laat inwoners in eigen woorden benoemen wat voor hen erfgoedwaarde heeft (*community mapping*) en benut hun kennis en kunde. Maak daarbij verbindingen met zaken als sociale cohesie, groene leefomgeving en gezondheid;

3 Open voor alle perspectieven

Ga actief op zoek naar gesprekspartners die je normaal niet snel hoort;

4 Van transactie naar relatie

Investeer in echte relaties met inwoners i.p.v. pop-up contacten.
Dat vraagt om meer erfgoedambtenaren en wederkerigheid in de relatie;

5 Actieve co-creatie

Blijf niet praten over participatie, maar doe al lerend meer ervaring op, zowel in beleidsvorming als uitvoering;

6 Betrokkenheid inwoners als procesverplichting

Ontwikkel nieuwe planregels of instrumenten voor processen, zodat inwoners vroegtijdig kunnen meepraten of meebeslissen over planvorming op plekken die zij van betekenis vinden.

³. E. Storms-Smeets in Erfgoed is Mensenwerk (2022).

08. Tien gouden ambities

Voor de visie op behoud en ontwikkeling van het beschermde dorpsgezicht Laag-Soeren konden bewoners en ondernemers als eerste hun vragen en ideeën op tafel leggen. Op basis van alle gesprekken heeft de gemeente, samen met de deelnemers, tien gouden ambities opgesteld. Deze ambities zijn samengevoegd in een gebiedspaspoort voor Laag-Soeren.

FOTO Gemeente Rheden

09. Cursus Omgevingswet

De cursus Erfgoedvrijwilligers en de Omgevingswet van Erfgoedvereniging Heemschut en de Nederlandse Archeologievereniging AWN voorziet in een duidelijke behoefte. Hierop uitnodiging van Erfgoedhuis Zuid-Holland.

FOTO Erfgoedhuis Zuid-Holland

'Een landschap is niet alleen ruimtelijk een ensemble, maar ook sociaal en maatschappelijk, met een gemeenschap van mensen die er wonen en werken en er soms generatie-op-generatie vorm aan hebben gegeven.'

Elyze Storms-Smeets Wageningen University & Research
in Erfgoed is mensenwerk (2022)

'Burgers zijn, mits georganiseerd rondom een sterk maatschappelijk initiatief, tot bijzondere dingen in staat. [...] Daarnaast maakt de ontplooiing van ideeën in de eigen leefomgeving mensen trots en geeft ze het gevoel ergens bij te horen, wat weer bijdraagt aan de sociale cohesie.'

Teun van den Ende Werkplaats Erfgoed in Erfgoed is mensenwerk (2022)

6.3 Aanleiding voor gamechangers

Faro is een *gamechanger* die onze kijk op cultureel erfgoed verandert. Erfgoed krijgt een maatschappelijke functie als drager van herinneringen, opvattingen en emoties. Met oog voor de complexiteit aan betekenissen die erfgoed kan hebben. En er komen nieuwe vormen van erfgoed bij. Er zijn drie echte *gamechangers*.

Waarderen van erfgoed

Meerstemmigheid

Oral history

Waarderen van erfgoed

Waarom dit thema?

Recht op erfgoed?

Wie bepaalt eigenlijk wat erfgoed is en van waarde? Deze gewetensvraag uit het Verdrag van Faro roept discussie op. Er zit een spanning tussen het “Faro-recht” voor iedereen om zelf te mogen benoemen wat erfgoed is en de waardestelling die deskundigen maken op basis van vastgestelde criteria. Wat is dan de toegevoegde waarde van onze kennis nog, vragen deskundigen zich af. Bovendien maakt een waardestelling deel uit van de toegang tot het systeem van voorzieningen, financiële steun en beschermende regels voor erfgoed. Kan die deur wagenwijd open? Maar er is ook veel bijval onder deskundigen. Zij signaleren dat groepen in de samenleving hun perspectief en/of erfgoed nu niet terugzien in de erkende collecties. Of dat populair erfgoed gek genoeg ontbreekt in het erfgoedbeleid van overheden. Zij willen hier verandering in brengen.

Inzet komende jaren

Er zijn grote verschillen tussen de erfgoeddomeinen. Bij immaterieel erfgoed ligt de zeggenschap al bij de gemeenschap. Zonder gemeenschap bestaat de traditie of het ambacht immers niet meer. Bij musea is de afgelopen jaren een experimentele beweging ontstaan die zoekt naar vormen van co-waarderen bij collectievorming en -beheer. Welke mate van zeggenschap is gewenst/mogelijk? Krijgen inwoners een adviesrol of bijna volledig het mandaat? Bij gebouwd en ruimtelijk erfgoed wordt nagedacht over *community mapping* en andere manieren om burgerwaardering een plek te geven in omgevingsvisies en bij het aanwijzen van monumenten. Archieven en archeologie volgen, maar ervaren minder ruimte om te bewegen.

In gesprek blijven en doen

De komende jaren is vooral tijd, ruimte en financiële ondersteuning nodig om het gesprek te vervolgen en ideeën in de praktijk te brengen: andere processen, criteria, beschermingsvormen, etc. Alleen zo wordt duidelijk wat de winst is, waar meer ruimte is dan gedacht, waar obstakels en financiële beperkingen zijn, wat onverwachte effecten zijn en welke factoren een rol spelen bij maatwerk. Belangrijk is ook dat er onderling contact is tussen erfgoeddeskundigen om ervaringen uit te wisselen en elkaar op weg te helpen. Binnen het eigen erfgoeddomein, maar ook tussen de verschillende domeinen en met erfgoedgemeenschappen erbij.

Evalueer, leer, instrumenteer en structureer

Die tijd is ook nodig om te evalueren en te leren. Zo is er bijvoorbeeld nog weinig onderzoek gedaan naar de ervaringen van participanten en effecten op gemeenschappen. Is er behoefte aan aangepaste of nieuwe proces- en waarderingsmethoden, gesprekstechnieken en dergelijke? De ervaringen leiden bovendien tot een nieuwe kijk op rolverdelingen en verantwoordelijkheden voor erfgoeddeskundigen. Welke competenties hebben zij nodig? En wellicht geven de ervaringen op termijn ook aanleiding om structurele aanpassingen door te voeren in voorzieningen, onderwijs, voorwaarden voor financiering, regelgeving en manieren waarop erfgoed beschermd, bewaard en geborgd wordt. Het zorgt ook nu al voor essentiële vragen: zijn de bestaande structuren om erfgoed te borgen voldoende flexibel om echt naar de andere opvattingen te kunnen luisteren? Hoe moet worden omgegaan met een meer integrale en dynamische benadering van erfgoed?

10. Stadsmuseum Tilburg

Stadsmuseum Tilburg verzamelde samen met de lokale spoorgemeenschap objecten en verhalen van de voormalige NS Hoofdwerkplaats. De conservator en oud-spoormedewerkers stelden samen de waarderingscriteria vast.

FOTO Jonas van Son

11. Open Kijkdepot

Stedelijk Museum Schiedam opende in 2021 in de Havenkerk het Open Kijkdepot. Samen met een grote groep vrijwilligers namen de museummedewerkers de hele historische collectie onder de loep. Ook het publiek kon tijdens het werk het depot bezoeken en eigen expertise inbrengen.

FOTO Aad Hoogendoorn

12. Bram Ladage

De snackbar van Bram Ladage op het Binnenwegplein in Rotterdam is met zijn colablikje en dienblad als dak een lokaal icoon. Toen sloopt dreigde voor het gebouwtje uit 1990, stak een storm van protest op. Met succes. Onlangs is de vestiging heropend.

FOTO Nadine van Schie

‘Als we deze ontwikkelingen onomkeerbaar willen maken, moeten musea hun gemeenschappen met evenveel zorg omgeven als hun collecties.’

Dieuwertje Wijsmuller Creative Culture Consultancy in *De gemeenschap als integraal onderdeel van het museum* (2021)

Meerstemmigheid

Waarom dit thema?

Rijker, sociaal en relevanter beeld van erfgoed

Het Verdrag van Faro is gebaseerd op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Het recht van ieder mens op het cultureel erfgoed van zijn keuze betekent dat de hele samenleving, in al haar diversiteit, zich moet kunnen herkennen in cultureel erfgoed en zich er eigenaar van moet kunnen voelen. De meerstemmigheid die het gevolg daarvan is, leidt tot een rijker, sociaal en relevanter beeld van erfgoed en de waarde ervan. Luisteren en een gelijkwaardige dialoog staan daarbij centraal. Dan wordt erfgoed een domein waarin we democratisch burgerschap kunnen (uit) oefenen en werken aan een inclusieve samenleving.

Inzet komende jaren

In de culturele sector is al langer aandacht voor het belang van meerstemmigheid. Denk aan afspraken als de *Code Diversiteit en Inclusie*, platforms als *Musea bekennen kleur* en initiatieven als *Queering the Collections*. Meerstemmigheid is een overkoepelend speerpunt dat in alle thema's van de Uitvoeringsagenda verweven zit. Toch is het nodig om dit thema expliciet, als apart hoofdstuk op te nemen. Want het is nog geen gemeengoed en een zoekende praktijk. In aansluiting op al gaande ontwikkelingen zijn gedurende de looptijd van het Faro-programma drie punten aangedragen die om extra aandacht vragen.

Dekoloniseren kennis van erfgoed

Het beleid en het dagelijks handelen van veel erfgoedinstellingen wordt nog steeds bepaald door ingesleten patronen en onbewuste dogma's. Het debat over dekoloniseren is een belangrijke trigger om dit aan de orde te stellen. Daarbij gaat het ook over de vraag wat kennis is: aan welke kennisbron wordt meer gewicht toegekend in de geschiedschrijving of in de waardering (een geschreven document, een wetenschappelijke bron) en aan welke kennisbron minder (een orale traditie, ervaringsdeskundigheid). Andere stemmen in dat verband zijn meer dan een extra of ander verhaal. Het gaat om het ruimte geven aan andere perspectieven door de kennis die daaraan ten grondslag ligt – in de vorm van overgeleverde verhalen, een traditie, een gebruik of ambacht, een wereldbeschouwing, jarenlange ervaring – te erkennen als gelijkwaardig en valide.

Beladen erfgoed in de publieke ruimte

Er is behoefte aan een knooppunt of netwerk voor kennis en uitwisseling over de omgang met beladen erfgoed in de publieke ruimte, zoals het standbeeld van J.P. Coen in Hoorn of Peerke Donders in Tilburg. Op dit moment wordt op elke plek ad hoc een eigen aanpak bedacht terwijl de politieke gevoeligheid en maatschappelijke onrust juist een weloverwogen aanpak vereisen. Een luisterend oor van een "collega" is daarbij een waardevolle aanvulling op best practices en handleidingen. Het verbinden van mensen en organisaties om ervaringen uit te wisselen, kan bijdragen aan een beter hanteerbaar proces en een betere besluitvorming.

Kennis over en erfgoed van migranten en vluchtelingen

De verwachting dat het verblijf van arbeidsmigranten en vluchtelingen slechts tijdelijk is, heeft er toe geleid dat hun erfgoed geen bestendige plek heeft in de erfgoedzorg. Er is nog nauwelijks structurele aandacht voor het meegebrachte of in Nederland gevormde erfgoed. Pas met het verstrijken van de tijd groeit het besef, maar dan is veel al verdwenen. Behalve wellicht wat versnipperde sporen in archieven. Een meer proactieve houding en erkenning van het cultureel erfgoed van arbeidsmigrant en vluchtelingen is van belang voor de samenleving als geheel en voor (nakomelingen van) migranten en vluchtelingen in het bijzonder.

13. Maquette Klompjan

De uit Abchazië gevuite Karen maakte een maquette van asielzoekerscentrum Klompjan. Na sluiting van het centrum zoekt deze al jaren een nieuw onderkomen. Maquette zonder verblijfsvergunning is inmiddels de geuzennaam.
Foto Reinier van Willigen

14. Stichting SurAntAru

Bianca Maasdammme beheert met Stichting SurAntAru het werk van haar overleden tante Rita Maasdammme. Tante Rita bouwde sinds de jaren tachtig aan een indrukwekkende collectie diorama's omdat ze het belangrijk vond om met elkaar het gesprek te voeren over het slavernijverleden en de doorwerking daarvan in het heden.
Foto Paul Tolenaar

15. Johannes van der Bosch

Het dit jaar onthulde standbeeld van Johannes van der Bosch, stichter van de Maatschappij der Weldadigheid, is door activisten een boevenpak aangetrokken.
Foto Albert Hendriks

'Wat moeten we nú bewaren om de samenleving-van-nu straks beter te kunnen begrijpen?'

Milena Mulders Tussenlanding in 2Doc podcast
Maquette zonder verblijfsvergunning (2022)

'Beladen erfgoed is het kanariepietje van de democratie in onze samenleving.'

Michaela Hanssen RCE op werkconferentie Omstreden Monumenten, KNAW (2022)

Oral history

Waarom dit thema?

Oral history opent deuren naar meerstemmig en democratisch erfgoed

Oral history staat voor het optekenen van persoonlijke verhalen en getuigenissen en is tevens een wetenschappelijk onderbouwde methode van interviewen en vastleggen. Het vormt een nieuwe schakel in de erfgoedzorg. Het past goed bij het Verdrag van Faro en bij ontwikkelingen in het erfgoedveld waarin naast de materiële verschijningsvorm van erfgoed meer aandacht komt voor de betekenissen ervan. Erfgoed wordt dan de drager van verschillende verhalen en identiteiten. Oral history faciliteert geschiedschrijving van onderop, met aandacht voor de (levens)verhalen van de gewone mens. Iedereen heeft zo de mogelijkheid bij te dragen aan erfgoed en hieraan betekenis te geven. Verhalen en getuigenissen zijn daarom een belangrijke bron om erfgoed inclusiever en democratischer te maken. Ze laten andere stemmen horen en ze vullen blinde vlekken en gaten in collecties en archieven, maar leveren ook een bijdrage aan gesprekken over ruimtelijke en maatschappelijke ontwikkelingen: als aanvulling op, en als zelfstandig erfgoed.

Inzet komende jaren

Persoonlijke verhalen en getuigenissen zijn in snel tempo een steeds belangrijker onderdeel van de erfgoedzorg aan het worden en verdienen als zodanig een serieuze, structurele plek in het erfgoedstelsel. Daarvoor zijn drie zaken van belang.

Plek geven in evaluatie/herziening Erfgoedwet

De op handen zijnde evaluatie/herziening van de Erfgoedwet is een goed moment om verder te spreken en beslissingen te nemen over de plek en functie van persoonlijke verhalen en getuigenissen in het erfgoedstelsel.

Oral history collecties borgen, vindbaar en toegankelijk maken

Er moeten in ieder geval landelijke afspraken komen om oral history collecties te archiveren en ontsluiten, zodat ze gebruikt kunnen blijven worden. Verhalen en getuigenissen worden nu vaak als project opgetekend. Ze staan even in de belangstelling, om daarna weer vergeten te worden. Slechts enkele projecten vinden onderdak bij een regionaal of stadsarchief. Maar ook dan ligt vergetelheid op de loer en is hergebruik als erfgoedbron niet vanzelfsprekend. Bestaande oral history collecties zijn dus moeilijk vindbaar. Bovendien zijn ze vaak opgeslagen op "bedriegde

dragers" zoals Jantje Steenhuis, gemeente-archivaris in Rotterdam, ze noemt. Zoals cassettebandjes en videobanden die uit elkaar vallen. Er zijn bottom-up pogingen van particulieren, wetenschaps- en archiefinstellingen om te zorgen dat de (toekomstige) bronnen niet verloren gaan en de verhalen niet vergeten worden. Door deze te transcriberen, metadateren, digitaliseren, digitaal ontsluiten enz. Een groot deel van hen werkt samen in het initiatief Sprekende Geschiedenis, knooppunt voor oral history, om knelpunten op te lossen. Erkenning van het publieke belang op nationaal niveau is echter nodig voor duurzame oplossingen en financiering.

Kennis en vaardigheden delen en professionaliseren

Op dit moment wordt binnen veel projecten en initiatieven het wiel opnieuw uitgevonden. Er is behoefte om kennis en ervaringen uit te wisselen en samen te werken aan verdere professionalisering van oral history in de erfgoedsector.

16. Schat van Simpelveld

Museum de Schat van Simpelveld legt met oral history de verhalen van de laatste nonnen van het klooster vast.
Foto Tetsuro Miyazaki

17. Tracing Your Roots

Verschillende generaties in gesprek tijdens de Familielidag van Tracing Your Roots. Dit initiatief geeft jongeren met wortels in Indië/Indonesië de kans antwoorden te vinden op vragen over hun afkomst en identiteit. Ze nemen een duik in archieven, volgen college over hun eigen geschiedenis en interviewen hun (groot)ouders over hun familiegeschiedenis.
Foto Tracing Your Roots / Anke van der Meer

'Als we in de geschreven bronnen niet veel over mensen met een migrantenachtergrond vinden, behalve stigmatiserende en stereotyperende verhalen, dan zullen we ons moeten verlaten op de verhalen die mensen zelf vertellen over hun geschiedenis.'

Yvette Kopijn Initiatiefnemer oral history projecten

18. Ode aan mijn vader

Halima el Hajoui-Özen en Stadsmuseum Tilburg ontwikkelden voor het project Ode aan mijn vader de gastarbeider een reizende "verhalenkamer" met filmpjes, geluidsfragmenten, objecten en foto's waarin voormalige gastarbeiders aan het woord zijn. Gedurende dit project halen zij verhalen op en leggen deze vast als erfgoed van de stad.

FOTO Pix4Profs

19. Koude Oorlog

Studenten van de Reinwardt Academie lieten mensen die de Koude Oorlog bewust hebben meegemaakt hun verhaal vertellen. De open gesprekken maken deel uit van een project waarmee de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de kennis over deze periode en haar erfgoed wil vergroten.

FILMBEELD RCE

6.4 In eigen werkveld

Een echte beweging maak je samen. Met mensen die weten hoe het (niet) werkt en voor welke uitdagingen je staat. En mensen die je uitdagen over de heg te kijken. Digitaal erfgoed, archieven en archeologie kijken naar hun eigen werkveld: wat is er mogelijk binnen bestaande kaders en waar knelt het?

NB: Voor andere erfgoeddisciplines ligt de focus bij inhoudelijke thema's als de leefomgeving of waarderen.

Digitaal erfgoed

Archieven

Archeologie

Digitaal erfgoed

Waarom dit thema?

Bijdrage aan maatschappelijke relevantie

Het Verdrag van Faro benadrukt het belang om digitale technologie in te zetten om de deelname aan cultureel erfgoed te bevorderen. In de digitale informatiemaatschappij is informatie over erfgoed makkelijker te delen. Hierdoor kunnen meer (jongere) mensen worden bereikt, die ook weer hun kennis aan het erfgoed kunnen toevoegen, en er ontstaat ruimte voor meerstemmige perspectieven en nieuwe vormen van beleving. De inzet van digitale middelen kan daardoor bijdragen aan de maatschappelijke waarde van erfgoed. Vooral als erfgoedgemeenschappen er actief bij betrokken worden.

Inzet komende jaren

Voor het houdbaar, zichtbaar en bruikbaar maken van digitaal erfgoed en het digitaal transformeren van organisaties wordt ook de komende jaren actief beleid gevoerd. Erfgoedinstellingen en andere organisaties zetten hier samen de schouders onder in het kader van de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed. Dit gebeurt onder andere binnen het Netwerk Digitaal Erfgoed (NDE) en het Kennis-instituut cultuur & digitale transformatie (DEN). Maar binnen hun digitale strategie en activiteiten kunnen de bestaande samenwerkingsverbanden de betrokkenheid, inbreng en zeggenschap van (erfgoed)gemeenschappen nog intensiveren. Waarbij het enerzijds gaat om ondersteuning van gemeenschappen, maar net zo goed om gebruik van de kennis die zij bezitten. Ook in het onlangs uitgebrachte advies van de Raad voor Cultuur, *Digitalisering als kans*, ontbreekt dit perspectief nagenoeg en is participatie versmald tot publieksbereik en consumptie van cultuur.

Perspectief dienstverlening kantelen

Een van de agendapunten voor het NDE in de periode 2021-2024 is “het versterken van verbindingen met gebruikers en makers”. Dit agenda punt biedt een kans om het perspectief op de dienstverlening te kantelen en niet de collectie en de mogelijkheden van digitale technieken, maar de samenleving als belanghebbende centraal te stellen. Hoe willen gemeenschappen de komende jaren digitaal gaan werken en welke kennis en tools zijn daarvoor nodig? Hoe komen mensen op het spoor van digitaal erfgoed? Onder welke

voorwaarden willen en kunnen erfgoedgemeenschappen een bijdrage leveren en deelnemen aan digitaal erfgoed? Op welke manier kan hun welzijn via digitaal erfgoed worden bevorderd? Et cetera. Ook binnen de door DEN en NDE aangeboden tools en trainingen voor de digitalisatie van erfgoedinstellingen kan de ondersteuning van en samenwerking met erfgoedgemeenschappen een plek krijgen.

Aandacht voor uitsluiting

Een andere belangrijke vraag is of iedereen beschikt over de digitale voorzieningen en vaardigheden om gebruik te maken van digitaal erfgoed. Uit het Faro-onderzoek komt naar voren dat tijdens de coronaperiode veel nieuwe digitaal-innovatieve erfgoedactiviteiten zijn ontstaan. Een trend die lijkt door te zetten. Hierdoor worden meer – en vooral ook jongere – deelnemers bereikt. Maar mensen en organisaties die minder digitaal vaardig zijn, raakten juist sneller buiten gesloten. Onder meer bibliotheken en de digitaal-erfgoed-coaches van de provinciale Erfgoedhuizen zetten hier al op in. Maar het blijft een punt van aandacht gezien de grote vraag naar digivaardigheden en kennis. En wellicht kunnen er nog verbindingen worden gelegd tussen jong en oud, tussen de kennis of vragen van de een en de digitale nieuwsgierigheid en de kunst om nieuw erfgoed te maken van de ander?

20. Digitaal-erfgoed-coach

Elke provincie heeft sinds 2019 een digitaal-erfgoed-coach bij wie erfgoedininstellingen terecht kunnen met hun vragen over het duurzaam toegankelijk maken van digitaal erfgoed.

FOTO Erfgoedhuis Zuid-Holland, Floris Scheplitz

21. AEZEL

Het Archief voor Erfgoed van Zuid-Nederlandse Eigendommen en Leefgemeenschappen, kortweg AEZEL, is een netwerk van meer dan 200 vrijwilligers. Met ondersteuning van onder meer het Euregionaal Historisch Centrum Sittard-Geleen ontsluiten zij op hun website kadastrale en genealogische gegevens van heel Limburg. Ook lokale archieven en historische verenigingen zijn toegetreden tot het netwerk en delen er de eigen collecties.

FOTO EN ILLUSTRATIES AEZEL

'Er komt steeds meer erfgoed digitaal beschikbaar. Een derde deel van de erfgoedorganisaties die reageerden op de enquête heeft de collectie geheel of voor meer dan de helft gedigitaliseerd. 57% geeft aan dat een kwart of minder van hun collectie digitaal beschikbaar is en 14% biedt hun collectie nog helemaal niet digitaal aan. De digitaliseringsgraad hangt daarbij in sterke mate samen met organisatiegrootte.'

1-meting Stand van Digitaal Erfgoed in Nederland (2021)

Archieven

Waarom dit thema?

Vragen uit de samenleving over rol en taak archieven

Toegankelijkheid en representativiteit zijn belangrijke sleutelbegrippen binnen Faro en binnen ontwikkelingen in de archiefsector. Onder meer aangewakkerd door de zoektocht naar de papieren sporen van voorouders met een slavernij- of migratiegeschiedenis, door ingrijpende gebeurtenissen, zoals corona, die de relatie tussen overheid en burgers in het volle licht zetten, en door vrijwilligers die als "helpende handen" andere inzichten mee naar binnen brengen. De vragen en geluiden uit de samenleving leiden tot reflectie op het archiefwezen.

Inzet komende jaren

Faro kan de komende jaren een extra impuls geven aan ontwikkelingen binnen de sector. Verschillende overheidsarchieven en Regionaal Historische Centra werken bijvoorbeeld al aan het dekoloniseren van hun collectie door omschrijvingen aan te vullen, (zoek)termen aan te passen en nieuwe archieven te verwerven. Ze investeren in de relatie met culturele en erfgoedgemeenschappen. Ze roepen mensen op om hun foto's en filmpjes van de corona-lockdown met het archief te delen. Et cetera. Vanuit de samenleving wordt bovendien steeds vaker rechtstreeks een beroep op hen gedaan. Om met behulp van de archieven maatschappelijk relevante vragen te beantwoorden, om burgerinitiatieven met vakennis te ondersteunen en faciliteren en om ontwikkelingen in de samenleving te archiveren. Daarnaast wordt aandacht gevraagd voor het publieke belang van gemeenschapsarchieven. Het is belangrijk de komende jaren ruimte te bieden aan deze ontwikkelingen, het gesprek hierover te stimuleren en de bevindingen te laten landen in opdrachtgeverschap en financiering van de archiefsector. Dit gesprek gaat onder meer over de onderstaande punten.

Nieuwe rollen voor de archivaris

Opvattingen over de rol van "de archivaris" als dienstverlener zijn aan het veranderen. 'Van gatekeeper naar mediator', zoals Ana Margarida Dias da Silva (Universiteit van Coimbra) het omschreef tijdens de Archiedagen 2022. Een mediator staat open voor het gesprek over de eigen collectie en biedt ondersteuning bij collectievorming en beheer

door gemeenschappen zelf. Dit vraagt ook om (kennis van) financiële regelingen bij fondsen en instrumentarium. Zo zijn er veel vragen van gemeenschappen over het ophalen, vastleggen en bewaren van verhalen, en over de financiering van projecten.

Publiek belang gemeenschapsarchieven

Archiefvorming kan bijdragen aan het zelfbewustzijn van groepen in de samenleving en dient daarmee een publiek belang. Denk hierbij aan archieven als Atria (vrouwemancipatie en -geschiedenis) en IHLIA (lhbt-gemeenschap), maar ook aan relatieve nieuwkomers als de Black Archives, het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (CGM) en heel recent het Nederlands Moslim Archief. Het is de vraag hoe het ministerie van OCW beleidmatig met deze toename aan gemeenschapsarchieven en het publieke belang ervan wil omgaan. Waar eerdere emancipatoire archieven een vaste plek innemen in het stelsel dankzij meerjarige subsidie van de rijksoverheid op basis van programmalijnen, zijn de nieuwe archieven ook voor hun basis afhankelijk van projectsubsidies, fondsenwerving en donaties.

22. Tentoonstelling Kòrsou

Kòrsou – Curaçao. Stemmen van toen, mensen van nu in het Nationaal Archief is de eerste grote tentoonstelling over Curaçao in Nederland. In nauwe samenwerking met de Curaçaoese gemeenschap worden historische archiefstukken er vanuit hun perspectief gepresenteerd en verbonden aan verhalen van de gemeenschap. Programmering rondom de tentoonstelling nodigt daarnaast bezoekers uit tot het doen van archiefonderzoek naar hun voorouders. FOTO Nationaal Archief

23. LHBTI-erfgoed

Met het opspleten van een button kan je een verhaal vertellen over wie je bent, waar je voor staat en bij welke groep je hoort. Erfgoedvereniging IHLIA verzamelt en archiveert de geschiedenis en het erfgoed van de lhbt-gemeenschap in Nederland. Een van hun deelcollecties bestaat uit meer dan duizend buttons. FOTO IHLIA

'Waar je vandaan komt in de samenleving moet ergens bewaard zijn, anders weet je niet wat je moet veranderen om te komen waar je wilt zijn. Zonder geheugen kan je niet veranderen. Dan is je verleden leeg.'

Motto van erfgoedvereniging IHLIA

'De toekomst van archiefinstellingen is vooral het mogelijk maken dat communities hun verhalen (in welke vorm dan ook) kunnen behouden (centraal of gedistribueerd) en ze doorgeven aan toekomstige generaties.'

Charles Jeurgens Hoogleraar Archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam, op symposium Met andere ogen (2022)

Archeologie

Waarom dit thema?

Publieke belang borgen in stelsel

Faro raakt een snaar bij veel professionele archeologen en vrijwilligers in de archeologie. Vanwege de kwetsbaarheid van het bodemarchief is de archeologische erfgoedzorg de afgelopen decennia met regels omgeven (Malta-archeologie). Die regels zien toe op behoud van het archeologisch erfgoed in de bodem. Als dat niet mogelijk is, is het vooral van belang om de in de bodem aanwezige informatie te “oogsten”. De samenleving is in dit stelsel van regels op afstand komen te staan. Het nieuws dat Nederland Faro wil ondertekenen, is door archeologen aangegrepen om met elkaar op te zoek te gaan naar wat er wel mogelijk is. Niet alleen als het gaat om publieksbereik, maar ook participatie in de vorm van meedoen en meebepalen. Dit gesprek kwam in een stroomversnelling door het advies van de Raad voor Cultuur over de archeologische erfgoedzorg⁴. De Raad vindt dat het publieke belang onvoldoende geborgd is in het bestel.

Inzet komende jaren

De afgelopen maanden is binnen het erfgoedveld een inspirerend gesprek gevoerd. De onderstaande highlights van dit gesprek zijn gedeeld met het ministerie van OCW. Het veld wil graag samen met het ministerie hier verder invulling aan geven.

Publieksbereik en -participatie in de Malta-archeologie

Er liggen binnen het hele proces van de Malta-archeologie kansen om de samenleving in het algemeen en vrijwilligers in de archeologie in het bijzonder beter te informeren, meer te betrekken en zeggenschap te geven. Dus zowel bij inventarisering onderzoek en beleidsvorming (Omgevingswet, onderzoeksagenda e.d.) als bij veldonderzoek en het uitwerken ervan. Bij veldonderzoek zou het bevoegd gezag dan wel verplicht een beargumenteerde afweging moeten maken of en zo ja, hoe hier invulling aan kan worden gegeven. Voorafgaand aan de uitvraag voor veldwerk moeten heldere kaders worden meegegeven over doelen en doelgroepen en moet duidelijk zijn wat het beschikbare budget is. Overheden en initiatiefnemers moeten beide bijdragen aan de kosten van publieksbereik en -participatie, maar het zwaartepunt ligt bij overheden. De financiering mag niet ten koste gaan van de financiering van het archeologisch onderzoek zelf.

Naast Malta: publieksbereik en -participatie als basisvoorziening

Naast de Malta-archeologie zijn de AWN, LGOG en vele anderen actief in bijvoorbeeld het onderwijs. Daarnaast zijn de afgelopen jaren inspirerende ontwikkelingen in gang gezet: de samenwerking met metaaldetectorzoekers binnen PAN, mobiele ArcheoHotspots, gemeenschapsprojecten zoals CARE en crowdsourcing projecten zoals Erfgoed Gezocht. Alle initiatieven samen vormen een waardevol onderdeel van de erfgoedzorg. Erkenning van die waarde zou moeten leiden tot een structurele ondersteuning met kennis en financiële middelen. Daarnaast zijn verbeteringen mogelijk door meer samenwerking te zoeken: onderling, met kennisinstellingen en met maatschappelijke organisaties.

Leren van en met elkaar

Tot slot is er de wens om bestaande kennis, bijvoorbeeld over doelgroepbereik en participatieprocessen, onderling breder te delen en om van elkaar te leren. Ook hier zijn niet zozeer nieuwe voorzieningen nodig, als wel een beter gebruik van en samenwerking tussen de bestaande platforms.

⁴. Archeologie bij de tijd; Aanbevelingen voor aanpassing, Raad voor Cultuur (2022).

24 + 25. CARE

Het CARE-project combineert wetenschappelijk onderzoek naar dorpsvorming met gemeenschapsarcheologie. Bewoners graven zelf laagje voor laagje een putje van een meter bij een meter op zoek naar sporen van de bewoningsgeschiedenis van hun woonplaats. Een professionele archeoloog geeft uitleg bij wat ze vinden en hoe ze het moeten documenteren.

FOTO'S CARE, Johan Verspay en Kaos.Media

26. Kamp Wyldemerck

In de jaren vijftig en zestig woonden een paar honderd Molukkers in houten barakken van kamp Wyldemerck in de Friese bossen bij Balk. Oud-bewoners, hun nazaten en omwonenden gingen zelf op zoek naar sporen uit het verleden. Al scheppend vermengde archeologisch onderzoek zich met verhalen over het leven in het kamp.

FOTO Machteld Linssen

27 + 28. Wilde Buitendagen

Tijdens de Wilde Buitendagen van Natuurmonumenten speuren kinderen naar stukjes aardewerk op "stort-akkers" in 's-Graveland. Vanaf de 16e eeuw werd stadsafval en bagger uit Amsterdam daar gestort om de grond vruchtbaar te maken. Vrijwilligers van de AWN helpen om de vondsten te determineren. De vinders krijgen hun vondst mee in een vondstzakje, inclusief een mooi verhaal.

FOTO's Anton Cruyssen

29. Westeremden

Inwoners van Westeremden koppelden eigen vragen aan het verplichte archeologisch onderzoek op de plek waar hun door aardbevingen geteisterde dorpshuis deels gesloopt werd. Ze lieten bijvoorbeeld een eigen boorkern zetten om te achterhalen hoe oud de wierde is waarop het dorps huis staat.

FOTO Machteld Linssen

30. ArcheoHotspots

In een verbouwde foodtrailer rijden erfgoedvrijwilligers met deze ArcheoHotspot rond door Zutphen en omgeving om archeologie bij de mensen te brengen. Ze sluiten aan bij activiteiten, evenementen of gebruiken de mobiele hotspot voor educatieprogramma's op scholen.

FOTO Kim Kok i.o.v. Erfgoedvrijwilliger.nl

6.5 Gevoed door andere erfgoedpraktijken

Faro is voor iedereen een ontdekkingstocht. Een blik op een andere erfgoedpraktijk kan heel verrassend werken. We kunnen leren van elkaars ideeën, fouten en successen. Dat kan in eigen land van Caribisch Nederland. En buiten onze grenzen.

Caribisch Nederland

Internationaal

Caribisch Nederland

Waarom dit thema?

Leren van elkaar

Caribisch en Europees Nederland⁵ kunnen elkaar over en weer inspireren bij de vertaling van het Verdrag van Faro naar de eigen erfgoedpraktijk. Het Nederlandse cultuurbeleid geldt voor gemeenten in Europees Nederland en voor de openbare lichamen in Caribisch Nederland. Bij nieuwe beleidsontwikkelingen zijn de eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba actief betrokken, met oog voor de daar geldende kaders en mogelijkheden⁶.

Inzet komende jaren

Voorjaar 2022 heeft het ministerie van OCW de RCE gevraagd voor Caribisch Nederland een eigen Faro-verkenning uit te voeren. In het Cultuurconvenant 2022-2025 dat het ministerie van OCW en de drie eilandbesturen dit najaar sloten, is Faro al opgenomen. Het convenant geeft aan op welke onderwerpen Bonaire, Sint Eustatius en Saba willen samenwerken met het ministerie en haar rijkstussen. In juli 2022 is een uitnodiging gestuurd aan de eilandbesturen om het verdrag te introduceren en samen te verkennen wat het gedachtegoed voor hen betekent.

Community-based erfgoedbeleid

De eerste reacties op het verdrag zijn enthousiast. Faro sluit goed aan bij de eigen erfgoedbenadering waarin de leefwereld van de inwoners al centraal staat. Faro wordt als een mogelijkheid gezien om een erfgoedbeleid vorm te geven dat vertrekt vanuit een integrale benadering en de erfgoedwaarden van de lokale bevolking. Van daaruit kunnen passende beheer- en beschermingsmaatregelen worden gesteld. De komende maanden zullen de gesprekken worden voortgezet en zal ook worden verkend hoe kennisuitwisseling tussen Europees en Caribisch Nederland vorm kan krijgen.

Ook de Afrikan Burial Ground Alliance, een actiegroep die zich inzet voor een respectvolle omgang met begraafplaatsen van tot slaaf gemaakten op Sint Eustatius, is geïnteresseerd. Het verdrag past bij hun ambitie om de Afrikaans-Caribische cultuur een volwaardige plek te geven in het cultuur- en erfgoedbeleid van het eiland en van Nederland.

Ondersteuning gemeenschappen

Erfgoedgemeenschappen op de eilanden krijgen lastig toegang tot voorzieningen die vanuit Europees Nederland worden gecoördineerd. En omgekeerd hebben organisaties, fondsen en kennisinstellingen in Europees Nederland soms geen duidelijk beeld van hun betekenis voor Caribisch Nederland. De rijksculturfondsen hebben om die reden een pilot lopen waarin ze hun zichtbaarheid en toegankelijkheid voor het Caribisch deel van het Koninkrijk willen verbeteren. In de toekomst is het wellicht mogelijk om bij het opstellen van lokaal erfgoedbeleid de gemeenschappen op de eilanden actief te vragen naar hun ideeën voor erfgoedprojecten en hen in contact te brengen met een voor hen relevant netwerk.

5. Wanneer Nederland het Verdrag van Faro ondertekent, doet ze dat voor zowel Europees als Caribisch Nederland. Dus ook namens Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Dit geldt niet voor Aruba, Curaçao en Sint Maarten. Zij zijn zelfstandige landen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Aan hen zal worden gevraagd of zij het verdrag ook willen ondertekenen.

6. Volgens het principe "comply or explain" wordt beleid integraal toegepast of wordt uitgelegd waarom daarvan wordt afgeweken.

31 + 32. Mangazina di Rei

In cultuurpark Mangazina di Rei op Bonaire werken ouderen en jongeren samen om het erfgoed van Bonaire levend te houden. Er is een museum en zowel inwoners als toeristen kunnen er deelnemen aan activiteiten. Er ligt veel nadruk op de overdracht van kennis aan jongere generaties. Bijvoorbeeld over de mogelijkheden om zelf groente en fruit te telen. Iets wat vroeger heel gebruikelijk was (de traditie van de kunuku). Ook zijn er kooklessen – de Bonaireaanse op de foto maakt soep van kadushi (cactus) –, danslessen, muzieklessen met traditionele instrumenten, etc. Het cultuurpark biedt bovendien leerwerktrajecten. Onder begeleiding doen jongeren werkervaring op in verschillende functies op het cultuurpark en volgen ze trainingen om hun talenten te ontwikkelen.

FOTO'S: Gülcen Erkut en R. Wout

'A community-based approach to heritage has the potential to strengthen the position of the local population who are of Afrikan descent and by doing so to contribute to an engaged and more democratic society.'

St. Eustatius Afrikan Burial Ground Alliance in Manifesto; What the FARO Convention means for St. Eustatius (2022)

Internationaal

Waarom dit thema?

Samenwerking en solidariteit bevorderen

Het Verdrag van Faro is een internationaal verdrag. Het verdrag is opgesteld door de Raad van Europa en kan worden onderschreven door nationale overheden. In juni 2022 is het verdrag al geratificeerd door 23 landen.⁷ Vijf landen⁸ hebben het verdrag ondertekend, wat een voorstadium is van daadwerkelijke ratificatie. Omdat het Verdrag van Faro een breed kaderverdrag is, vertaalt ieder land de verdragstekst naar de eigen situatie. Het verdrag richt zich op de relaties tussen erfgoedzorg en de samenleving op nationaal en lokaal niveau, maar heeft ook tot doel de samenwerking en solidariteit tussen Europese landen te versterken. Een gedachte die ook in bredere internationale context van waarde is.

Inzet komende jaren

Internationale platforms bieden de komende jaren een kans om samen met andere landen en binnen grensoverschrijdende gemeenschappen de uitwerkingen van het verdrag te bediscussiëren, goede voorbeelden uit te wisselen en zo de implementatie van het verdrag te bevorderen.

Internationale dialoog en samenwerking

De zoektocht van andere landen naar de betekenis van het Verdrag van Faro is een bron van inspiratie voor Nederland. Ieder land hanteert eigen perspectieven en accenten, maakt eigen beleidskeuzes en ervaart andere gevolgen en effecten. Ook buiten Europa kunnen andere erfgoedpraktijken een inspirerende leeromgeving bieden. Bijvoorbeeld als het gaat om de relatie tussen erfgoed en maatschappelijke opgaven, zoals klimaat/duurzaamheid, mensenrechten/conflict, inclusie en meerstemmigheid. Faro is in die zin ook nauw verweven met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de Sustainable Development Goals en bijvoorbeeld de nieuwe museumdefinitie en het Verdrag van de Raad van Europa inzake het landschap. Regelmatische internationale uitwisseling is daarom dienstbaar aan het implementatieproces in Nederland. Dit kan in het kader van het pan-Europese Faro Convention Network (FCN), op thematische bijeenkomsten van internationale gremia, zoals UNESCO, ICOM, NEMO, ICOMOS, ICCROM, Europa Nostra en het European Heritage Label, maar ook binnen het Europese kaderprogramma Horizon Europe, onderzoeksnetwerken

als het Joint Programming Initiative on Cultural Heritage en een Europese beweging als het New European Bauhaus.

Gemeenschappelijk erfgoed van Europa

Het verdrag introduceert het idee van een “gemeenschappelijk erfgoed van Europa” (artikel 3). In alle verscheidenheid van erfgoeduitingen van landen en regio’s beoogt het verdrag ook de gemeenschappelijkheid te benoemen. Het cultureel erfgoed van Europa wordt in het verdrag gezien als “cultureel kapitaal” waaruit, dankzij menselijke vindingrijkheid en inspanningen, de culturen van het moderne Europa zijn ontstaan. Europees erfgoed vormt een gedeelde bron van herinnering, begrip, identiteit, cohesie en creativiteit. Ook de gedeelde idealen, beginselen en waarden behoren daartoe en vormen het democratische erfgoed van Europa. Het idee laat zien dat uit een geschiedenis van culturen die samenkommen, eenheid in verscheidenheid kan ontstaan. Een boodschap die in 2005, maar ook in 2022 zeggingskracht heeft.

6.6 Bewust, bekwaam en betrokken

Het bekende rijtje van onbewust tot bekwaam. Van wieg tot graf. Van hands-on tot analytisch. Daar gaat het bij deze thema’s om. Om iedereen in staat te stellen om mee te doen.

Erfgoedbewustzijn en educatie

Ondersteuning erfgoedparticipatie

Opleidingen

Werkwijzen en wegwijsen

Financiering erfgoedinitiatieven

7. Armenië, Oostenrijk, België, Bosnië en Herzegovina, Kroatië, Estland, Finland, Georgië, Hongarije, Italië, Letland, Luxemburg, Moldavië, Macedonië, Montenegro, Noorwegen, Portugal, Servië, de Slovaakse Republiek, Slovenië, Spanje, Zwitserland en Oekraïne.

8. Albanië, Bulgarije, Cyprus, Polen en San Marino.

Erfgoedbewustzijn en educatie

Waarom dit thema?

Bewustzijn gaat vooraf aan betrokkenheid

Het Verdrag van Faro nodigt de samenleving uit om actief betrokken te zijn bij erfgoed en eigenaarschap te tonen. Maar actieve betrokkenheid komt niet uit de lucht vallen. Betrokkenheid vraagt allereerst om erfgoedbewustzijn. Veel mensen denken bij cultureel erfgoed aan bekende zaken: groots, meeslepend, bijzonder. Dat erfgoed ook over jouzelf gaat, over zaken die veel dichter bij eigen hart en huis liggen, kan een verrassing zijn. Dat bewustzijn wakker kussen, bij jong en oud, in alle hoeken van de samenleving, is een eerste stap. Actieve betrokkenheid vraagt daarnaast om kennis en vaardigheden om daar invulling aan te geven. Het Verdrag van Faro legt daarom veel nadruk op het belang van bewustwording en educatie.

Inzet komende jaren

Dit thema onderstreept het belang van beleidsvoornemens en programma's die al langer lopen of periodiek terugkeren, bijvoorbeeld op het gebied van educatie (primair en voortgezet onderwijs en MBO). Het is een pleidooi om hierop in te blijven zetten en nieuwe sporen te verkennen. Maar wel met een belangrijk accentverschil.

Inzet continueren of intensiveren

- » Herziening curriculum primair en voortgezet onderwijs (Kunst & Cultuur, Mens & Maatschappij, Burgerschap): erfgoed brengt de lesstof dichtbij, trekt het op de eigen leefomgeving of de eigen familiegeschiedenis;
- » Bestuurlijk kader Cultuur en Onderwijs: in 2023 loopt het huidige kader af. Dit is een kans om erfgoed opnieuw op de agenda te zetten;
- » Cultuureducatie met kwaliteit: dit stimuleringsprogramma met subsidieregelingen mag meer bekendheid krijgen in de erfgoedsector;
- » Ondersteuning en coaching van burgerinitiatieven en erfgoedgemeenschappen dicht op hun leefwereld: zie ook thema's Ondersteuning Erfgoedparticipatie en Democratische Vernieuwing.

Nieuwe sporen verkennen

- » Maatschappelijke Diensttijd: een kans voor jongeren om talenten te ontdekken en voor erfgoedorganisaties om in contact te komen met jongeren;
- » Andere loketten en netwerken erfgoed-minded maken: mensen kloppen vaak eerst ergens anders aan met een vraag of initiatief. Daarom loont samenwerking met het wijkbureau of loket leefbaarheid, vrijwilligerscentrales en -platforms, etc. Zo werden de afgelopen jaren bijvoorbeeld de banden aangehaald met LSA Bewoners.

Van instructie naar erfgoedwijsheid

Educatoren in het erfgoed maken gebruik van het door Hester Dibbits geïntroduceerde begrip "erfgoedwijsheid". Zij bepleiten een nieuwe benadering van erfgoed in het onderwijs. Traditioneel is erfgoed een historische bron als voorbeeld van hoe het vroeger was. Bij erfgoedwijsheid is erfgoed een aanknopingspunt om met elkaar in gesprek te gaan, te leren een eigen mening te vormen en om te gaan met emoties en standpunten van anderen. Het in de praktijk brengen van deze benadering vraagt nog wel om training van de begeleiders van dit gesprek.

33. Mijn Publiek Geheim

Bij Museum Ons' Lieve Heer op Solder maakten jongeren de podcastserie *Mijn Publiek Geheim*. De jonge makers pleitten voor meer openheid, juist over kwetsbare en persoonlijke onderwerpen. Door iets bespreekbaar te maken, leer je jezelf en de ander beter kennen en krijg je meer begrip voor elkaar. De podcastserie is onderdeel van het vmbo-programma *Voices of Tolerance*, waarin jongeren op diverse manieren een stem krijgen in het museum.

FOTO Bart Merks

34. Schoolkerk

In de Schoolkerk in Garmerwolde staan geschiedenis, cultuur en levensbeschouwing centraal. Leerlingen maken er kennis met de tradities en vormgeving van (religieuze) feesten over de hele wereld en gaan daarover in gesprek.

FOTO Ronny Benjamins

'Erfgoed werkt wanneer mensen zich er op symbolisch niveau aan verbinden, door erbij stil te staan, een zeker respect ervoor in acht te nemen, de sacraliteit ervan te onderschrijven.'

Abdelkader Benali Schrijver in *Erfgoed als middel* (2021)

Ondersteuning erfgoedparticipatie

Waarom dit thema?

Eigenaarschap verbreden

Het Verdrag van Faro ziet de zorg voor erfgoed als een gedeelde verantwoordelijkheid van de samenleving en geïnstitutionaliseerde erfgoedzorg⁹. Mensen zijn de bron en gebruiker van erfgoed. Het verdrag roept overheden, kennis- en ondersteunende organisaties daarom op samen te werken met erfgoedgemeenschappen en hun initiatieven te steunen. Met een open blik voor andere bewoeringen en andere opvattingen over wat van waarde is. Zodat de samenleving voordeel heeft van haar erfgoed en het kan doorgeven aan toekomstige generaties. Om het eigenaarschap van de samenleving te ondersteunen, zijn uitwisseling van kennis en intensievere verbindingen nodig tussen burgerinitiatieven, erfgoedvrijwilligers, -gemeenschappen en -professionals, erfgoed- en maatschappelijke instellingen, ondernemers en overheden.

Inzet komende jaren

Door samen te werken kunnen bestaande organisaties hun ondersteuning efficiënter en in de haartjes van de samenleving organiseren: dicht op de praktijk en beleefswereld van iedereen die zich inzet voor erfgoed (betaald en onbetaald, bewust en onbewust, ervaren en onervaren). Waarbij vorm en inhoud van de ondersteuning in samenspraak worden bepaald. En waarbij kennis twee kanten op stroomt zodat de ondersteuners ook weer leren van de praktijk.

Samen sterk in ondersteuning en een groot bereik

De afgelopen jaren zijn al stappen gezet om de samenwerking te intensiveren. Een aantal provinciale erfgoedhuizen nam het initiatief tot een erfgoedcoalitie. Ook andere partijen sluiten aan, waaronder kennisinstellingen en vrijwilligersorganisaties¹⁰. Zij onderzoeken hoe zij hun kennis over erfgoedparticipatie kunnen vergroten en samen faciliteiten en instrumenten kunnen ontwikkelen voor de praktijk. Met elkaar beschikken zij op regionaal en lokaal niveau over een fijnmazig netwerk onder erfgoedvrijwilligers en -gemeenschappen zodat de ondersteuning op de juiste plek terecht kan komen. De betrokken organisaties willen hun samenwerking de komende jaren verstevigen en uitbouwen met bijvoorbeeld ook partners in het sociale domein. Vanuit een gezamenlijke visie op de implementatie van Faro, en daarbinnen vanuit de eigen missie en kracht.

Speerpunten in een gezamenlijke strategie

De professionele en vrijwilligersorganisaties in de erfgoedcoalitie willen de praktijk ondersteunen door:

- » Mensen te verbinden, binnen en buiten het erfgoedveld. Door digitale en fysieke ontmoetingsplekken en netwerken te creëren of faciliteren. Eerder lanceerden zij al een centrale vacaturebank om vraag naar en aanbod van erfgoedvrijwilligers bij elkaar te brengen;
- » Informatie, kennis en instrumenten onderling te delen, breder te verspreiden en waar nodig te ontwikkelen of verrijken samen met de gebruikers;
- » Coaching aan te bieden op het gebied van participatie voor o.a. erfgoedvrijwilligers en burgerinitiatieven;
- » Feiten en cijfers te verzamelen over erfgoedvrijwilligers, -gemeenschappen en burgerinitiatieven voor beleidsvorming.

35. Erfgoedvrijwilligersprijs

Vrijwilligers zijn van levensbelang voor het behoud en levend houden van cultureel erfgoed. Als aanmoediging en blijk van waardering wordt elk jaar de erfgoedvrijwilligersprijs uitgereikt. In 2022 won het vrijwilligersteam van Vereniging Openluchtbad Zwolle.

FOTO Maarten Mooijman

36. Erfgoedbènde

Brabantse erfgoedinstellingen kunnen een beroep doen op de Erfgoedbènde, het onafhankelijke jongerenpanel van Erfgoed Brabant. De Erfgoedbènde is in het leven geroepen om meer aandacht te geven aan hoe jongere generaties denken over erfgoed en hoe je jongeren kunt betrekken bij erfgoed. Het panel is hier op bezoek bij Heemkundekring Tilborch.

FOTO Erfgoedbènde

'Ondersteuning betekent voor mij stimuleren, zonder dat het top-down wordt: professionals die erfgoedgemeenschappen bijstaan en tegelijk ruimte geven.'

'Het gaat erom oprocht en onbevoordeeld aandacht te geven aan burgers en hun kijk op hun erfgoed.'

'Onze ondersteuningsstructuren vormen nu een lappendeken van goede bedoelingen. Het helpt als we vanuit één visie werken.'

Uitspraken gedaan tijdens werkssessies over het thema Ondersteuning erfgoedparticipatie

9. Artikel 11 van het Verdrag van Faro – Organisatie van publieke verantwoordelijkheden voor cultureel erfgoed.

10. AWN, Boekmanstichting, ErfgoedAcademie, FCP, FGM, FIM, IPO, KIEN, LCM, LKCA, NMO, NML, NDE, OCW, OPEN, RCE en VNG. Aansluiten is nog steeds mogelijk.

Opleidingen

Waarom dit thema?

Impuls voor kennis en vaardigheden

Onderwijsinstellingen leveren een belangrijke bijdrage aan de implementatie van Faro. Zij moeten de erfgoeddeskundigen van vandaag en morgen voorzien van de nodige vaardigheden en kennis om te kunnen werken in de praktijk. De opleidingen moeten voor hun werk dan ook kunnen putten uit een breed arsenal aan aanvullende vaardigheden en kennis uit onder andere het sociale, politiek-bestuurlijke en communicatielandschap. Ook hun rol als expert kan veranderen. Ze worden verbinders en procesbegeleiders, benoemen samen met andere deskundigen en erfgoedgemeenschappen wat erfgoed is, welke betekenis het heeft en wat ermee mag, of niet.

Inzet komende jaren

Onderwijsinstellingen willen de participatieve werkpraktijk een volwaardige plek geven in hun opleidingen. Door o.a. de praktijk zelf als leerplaats te benutten en samen te werken met andere (ook niet-erfgoed) opleidingen in het MBO, HBO en WO. Deze wensen passen niet altijd even makkelijk bij de strakke organisatie van het onderwijs. Daarin liggen de te behalen competenties en toetsvormen van tevoren vast, terwijl de Faro-praktijk onvoorspelbaar is en ook samenwerking met andere opleidingen om flexibiliteit vraagt. Deels is de aanpassing van het onderwijs een verantwoordelijkheid van de opleidingen zelf, maar er is ook behoefte om zaken samen op te pakken en in deze ontwikkeling gesteund te worden.

Netwerkvorming en curriculumontwikkeling

Omdat Faro zich niet binnen één opleiding laat vangen, willen de opleidingen elkaar geregeld ontmoeten. Om te praten over wat zij hun studenten aan kennis en vaardigheden moeten meegeven, maar bijvoorbeeld ook over de vraag hoe het onderwijs zelf inclusiever kan worden. Zodat de studentenpopulatie een afspiegeling vormt van de samenleving. Binnen het netwerk willen ze daarnaast gezamenlijke initiatieven ontwikkelen voor de ontwikkeling van lesmateriaal, opdrachten e.d. Daarbij willen ze samenwerking zoeken tussen praktisch en theoretisch onderwijs, tussen verschillende erfgoeddisciplines en met bijvoorbeeld

opleidingen uit het sociologische, welzijns- of bestuurskundige domein.

De praktijk als leerplaats is een win-win-win

Goede stages en praktijkopdrachten waarbij een relatie wordt gelegd met maatschappelijke vraagstukken zijn een belangrijk ingrediënt om Faro in het onderwijs te borgen. Uiteraard zijn ze van belang voor de student zelf om ervaring op te doen. Maar de student wordt ook ambassadeur van Faro door participatie te bevorderen in erfgoedomgevingen en door de maatschappelijke waarde van erfgoed te agenderen in heel andere werkomgevingen, bijvoorbeeld voor inburgering, ouderenzorg, toerisme, etc. Tot slot zorgen de contacten met stageverleners voor input voor het onderwijs. Verkend moet worden hoe en waar deze stages gevonden of gecreëerd kunnen worden.

Van praktijkvragen naar onderzoek en v.v.

Het Faro-gedachtegoed krijgt vooral inhoud door toepassingen in de praktijk. De opleidingen willen daarom de wisselwerking tussen praktijk, onderzoek en onderwijs bevorderen, zoals ook nu al gebeurt in living labs. Welke vragen duiken op in de praktijk die door studenten beantwoord kunnen worden of om nader onderzoek vragen? En hoe komen erfgoedgemeenschappen en opleidingen met elkaar in contact hierover? Ook dit moet de komende jaren een praktische uitwerking krijgen.

37. Opgaving onderduikhol

Waar lag het ondergrondse hol in de bossen op de Veluwe waar ik als vijfjarige met mijn vader zat ondergedoken voor de nazi's? Die vraag stelde Jits van Straten aan Saxion Hogeschool. Student Daan Postma wist het hol te lokaliseren. Medestudent Tobias van Essen leidde de opgraving en vond sporen van de brandstofopslag, stookplaats, wand en vloerbalken.

FOTO Pim Alders

38. Interview

Studenten (UvA, master *Heritage and Memory studies*) nemen interview af in het kader van onderzoek naar erfgoedgemeenschappen in Gouda.

FOTO Christel Stolk, Streekarchief Midden-Holland

'Naast expertise op het gebied van de archeologie, bouwhistorie, architectuurgeschiedenis, stedenbouw en/of landschap dient een Faro-erfgoedexpert ook te weten hoe erfgoed wordt gemaakt en welke in- en uitsluitingsprincipes daarmee gemoeid zijn. Daarbij hoort een kritisch bewustzijn van de eigen rol en professionaliteit als expert [...] Even belangrijk zijn de vaardigheden die Faro-erfgoedprofessionals nodig hebben om integraal te kunnen werken in participatieve planningsprocessen.'

Linde Egberts (VU) en Lotte Hopstaken (Reinwardt Academie) in *Een nieuwe opdracht; Bouwen aan Faro in het hoger onderwijs* (2022)

Werkwijzen en wegwijzen

Waarom dit thema?

Werkwijzen en methodieken verlagen drempels

De Faro-praktijk is een praktijk in ontwikkeling. Opvattingen en rollen veranderen. Dat vraagt, ook heel instrumenteel, om vaardigheden, werklijnen en methodieken die aansluiten bij de belevenswereld van participanten. Bijvoorbeeld voor het identificeren van mogelijke participanten en partners, het inrichten van participatieve processen en samenwerkingsverbanden, het meten van de impact en voor het reflecteren op het eigen handelen of dat van de organisatie. Werkwijzen en methodieken geven een praktische invulling aan HOE-, WAT- en WIE-vragen van doeners en beslisser: ‘Hoe doe ik het?’ of ‘Wat gaat er gebeuren en met wie?’. Ze vormen een niet te onderschatten kracht om het Faro-denken voorstelbaar en communiceerbaar te maken, om drempels te verlagen en iets wat buitengewoon is om te vormen naar een algemeen aanvaarde gang van zaken.

Inzet komende jaren

Faro is maatwerk. Er is niet één handleiding, maar er zijn veel verschillende werklijnen en methodieken. Ze zijn te vinden bij de afzonderlijke erfgoeddisciplines. Denk aan de ervaringen van musea met co-waarderen van collecties. Of buiten de erfgoedsector. Denk aan Deep Democracy (gespreksmethode) of Theory of Change (verandermanagement). Om die grote rijkdom te kunnen benutten zijn twee zaken van belang.

Toe-eigenen en (door)ontwikkelen

Er zijn leerwegen nodig waarin de erfgoedpraktijk zich andere werklijnen en methodieken toe-eigent en die doorontwikkelt. Samen doen wordt daarbij belangrijk gevonden. Oftewel ParticiLeren, zoals een netwerk van museumprofessionals het noemt. Vaak helpt het om daarbij ook buiten de eigen bubbeltje te kijken. Deelnemers van de erfgoedparticipatielabs (ErfgoedAcademie) en leergemeenschappen over samenwerking van kunst & cultuur met zorg & welzijn (LKCA) geven aan het waardevolle vinden om samen te werken met mensen van een andere (erfgoed)discipline of met een andere (kennis)achtergrond: professionals, erfgoedvrijwilligers en -gemeenschappen samen. En dan niet alleen binnen het erfgoeddomein, maar ook daarbuiten, zoals cultuurcoaches, bedrijfskundigen, antropologen e.a. Bij een leertraject hoort ook het evalueren van de toepassing en het (door)ontwikkelen van instrumenten. Hiervoor kan

samenwerking worden gezocht met universitaire en beroepsopleidingen. Inhoudelijke accenten liggen bij procesvormen, gesprekstechnieken en impactbepaling.

Wegwijzen

Hoewel er al veel toepasbare methodieken en werklijnen zijn, ontbreekt het aan overzicht en zijn ze niet makkelijk te vinden. Vindplaatsen zijn domeinspecifiek, denk aan Archeologie Leeft. Of gericht op een specifieke groep, denk aan Erfgoedvrijwilliger.nl. De komende jaren moet verder gewerkt worden aan de inventarisatie van wat er al is (het magazijn), een betere uitwisseling tussen ontwikkelaars, verspreiders en gebruikers van werklijnen en methodieken en een ontsluiting die aansluit bij het zoekgedrag van de doelgroepen. Een nog te ontwikkelen “keuzehulp” kan mensen helpen met het kiezen van een geschikt instrument, passend bij hun doel, de context, de participanten, enz.

39. Emotienetwerken

De waarde of betekenis van erfgoed kent vaak meerdere kanten en vele nuances. Het gesprek daarover is boeiend, maar kan ook best ingewikkeld zijn. Zeker als het om erfgoed gaat dat raakt aan maatschappelijke discussies of weerstand oproept. Op initiatief van de Reinwardt Academie en Imagine IC is de methodiek Emotienetwerken ontwikkeld om het gesprek te begeleiden over de betrekkingen van erfgoed en emoties die daarmee verbonden zijn.

FOTO Paco Núñez

40. Erfgoedparticiplabs

De ErfgoedAcademie verzorgde in 2020 en 2021 verschillende erfgoedparticiplabs. De deelnemers met verschillende achtergronden werkten samen aan casussen en onderzochten geschikte werklijnen en methodieken. In elk lab maakten de deelnemers een eindproduct dat weer dient als handreiking of inspiratie voor anderen.

FOTO Joost Enkelaar

‘Faro-werkwijzen zijn nog volop in ontwikkeling. Het is learning by doing.’

Respondent gemeente in Faro-onderzoek *Samen leren door te doen* (2022)

‘Je moet het wiel niet elke keer opnieuw willen uitvinden.’

Respondent heemkundekring in Faro-onderzoek *Samen leren door te doen* (2022)

Financiering erfgoedinitiatieven

Waarom dit thema?

Gedeelde plaats

De erfgoedzorg in Nederland is voor een belangrijk deel afhankelijk van vrijwilligersorganisaties, erfgoedgemeenschappen en burgerinitiatieven. Hun inzet draagt niet alleen bij aan behoud van erfgoed, maar vertaalt zich over het algemeen ook in een grote “maatschappelijke handdruk”¹¹. Een Faro-praktijk waarin overheid en samenleving de zorg voor erfgoed delen, vraagt ook om een frisse kijk op de financiële kaders.

Inzet komende jaren

Vanuit de Faro-praktijk wordt op drie punten om deze frisse blik gevraagd.

Toegankelijkheid projectsubsidies

Toegankelijkheid en inclusiviteit zijn tegenwoordig belangrijke criteria voor projectsubsidies. Maar het is precies op dit vlak dat (overheids)fondsen kritiek krijgen en zelf al veel in het werk stellen om hier verandering in te brengen. Fondsen zijn minder toegankelijk voor mensen die niet talig en digitaal vaardig zijn of zich niet hebben weten te organiseren in een stichting of vereniging. Binnen onder andere de Faro-regeling is ervaring opgedaan met “brugfuncties”: mensen die een vertaalslag maken tussen aanvrager en geldverstrekker en hulp bieden. Het instellen van dit soort brugfuncties kan al helpen, maar lost niet alles op. Regelingen worden nog onvoldoende opgezet vanuit het perspectief van de aanvrager met zijn kijk op de werkelijkheid. Het perspectief van het beleid met zijn specifieke afbakeningen en doelstellingen is leidend. Projecten passen daardoor vaak niet. Ze zijn bijvoorbeeld veelomvatter, niet duur of niet innovatief genoeg. Terwijl de grootste maatschappelijke waarde én de ondersteuningsvraag van erfgoedinitiatieven en -gemeenschappen juist bij structurele activiteiten ligt.

“Gedeelde zorg” vertalen in financiële kaders

Erfgoedinitiatieven ontwikkelen zich soms tot landelijke expertisecentra die het als hun taak zien anderen te helpen. Of ze leggen collecties van nationale betekenis aan. Als ze onverhooppt omvallen, laten ze een serieus gat achter. Binnen de erfgoeddisciplines wordt verschillend met dit risico omgegaan. Voor musea die belast zijn met de

zorg voor het beheer van museale cultuурgoederen van de Staat of andere cultuурgoederen geldt een instellingsbesluit subsidiëring. Voor gemeenschapsarchieven is geen duidelijk “loket” gevonden, maar krijgen sommige wel en andere geen meerjarige subsidie. Organisaties die zich inzetten voor monumenten, archeologie, landschap en immaterieel erfgoed zijn vrijwel volledig afhankelijk van projectsubsidies.

Het wetsvoorstel *Versterking participatie op decentraal niveau* biedt overheden kaders voor een uitdagende. Wellicht kan ook op nationaal niveau de achterliggende gedachte bijdragen aan een financieringsvorm waarin private organisaties, stichtingen en verenigingen de overheid kunnen uitdagen om taken op het gebied van erfgoed te vervullen tegen een financiële tegemoetkoming en waarbij ook wordt bijgedragen aan instellingskosten.

Buiten het erfgoeddomein

Tot slot is blijvende aandacht nodig voor financiering van buiten het erfgoeddomein als erfgoedinitiatieven positief bijdragen aan bijvoorbeeld welzijn, integratie of wijkverbetering.

6.7 Beleidskansen

Verweven binnen de thema's liggen soms explicet, soms impliciet, ook vragen ten aanzien van het beleid besloten. OCW kan, al dan niet in samenspraak met andere beleidsdepartementen en overheidsorganisaties, daarmee de ontwikkelingen in het erfgoedveld ondersteunen en versterken.

Beleidskansen

¹¹. Op het platform MAEX kunnen sociale initiatieven en ondernemers hun Social Handprint zichtbaar maken of zelfs laten vertalen in euro's. Daarvoor wordt bepaald hoe hun activiteiten bijdragen aan de Sustainable Development Goals.

Beleidskansen

Wijzigende beleidsaccenten onder invloed van Faro

Faro kan op termijn leiden tot nieuwe accenten in het erfgoedbeleid, zoals ook wordt aangestipt in de recent gepubliceerde Beleidsdoorlichting Erfgoed¹².

Erfgoedopvattingen veranderen in navolging van ontwikkelingen in de samenleving en de samenstelling van de bevolking. Naast fysieke instandhouding wordt steeds meer aandacht gevraagd voor de maatschappelijke betekenis van erfgoed. In de Uitvoeringsagenda Faro leidt dit onder meer tot de vraag om oral history te erkennen als erfgoeddiscipline en beleid te ontwikkelen t.a.v. gemeenschapsarchieven. Ook ontstaan naar verwachting meer cross-overs tussen erfgoeddisciplines door een meer geïntegreerde en verhalende erfgoedbenadering.

De zorg voor het erfgoed is een gedeelde verantwoordelijkheid. In de Faro Uitvoeringsagenda wordt veel belang gehecht aan de samenwerking tussen overheden en partijen in de samenleving. Capaciteit op decentraal niveau is dan ook niet alleen nodig voor wettelijke taken, maar ook voor participatieve en relationele aspecten en voor het ondersteunen van erfgoedgemeenschappen. Gedeelde zorg voor erfgoed betekent daarnaast dat erfgoedgemeenschappen eenvoudig toegang moeten kunnen krijgen tot subsidieregelingen en dat overkoepelende organisaties, die bijvoorbeeld een functie vervullen als kenniscentrum, aanspraak moeten kunnen maken op een instellingssubsidie.

Faro-inkleurings bestaande beleidsdossiers en instrumenten voor erfgoed

De kernwaarden van Faro kunnen ook in lopende beleidsdossiers en bestaand instrumentarium voor erfgoed een plek krijgen. Denk aan aanwijzingsprogramma's voor rijksmonumenten, de lijst Onvervangbaar en Onmisbaar, dekolonisering van collecties, beleid en regelingen die het gesprek over het slavernijverleden bevorderen, nieuwe rondes voor de ErfgoedDeal, de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed, etc.

Faro-ambassadeurschap

Vanuit de betrokkenheid bij beleid van andere beleidsdirecties en departementen en in de contacten met andere overheden kunnen de kernwaarden van Faro ook landen in beleid en programma's voor bijvoorbeeld democratische vernieuwing, de Omgevingswet, versterking van participatie op decentraal niveau, het Nationaal Programma Landelijk Gebied, Mooi Nederland, het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid (Wijkaanpak), beleid gericht op welzijn en gezondheid, de Lokale Inclusie Agenda, het Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs, etc. De opstellers van de Uitvoeringsagenda vragen OCW hier als wegbereider een actieve rol in te vervullen.

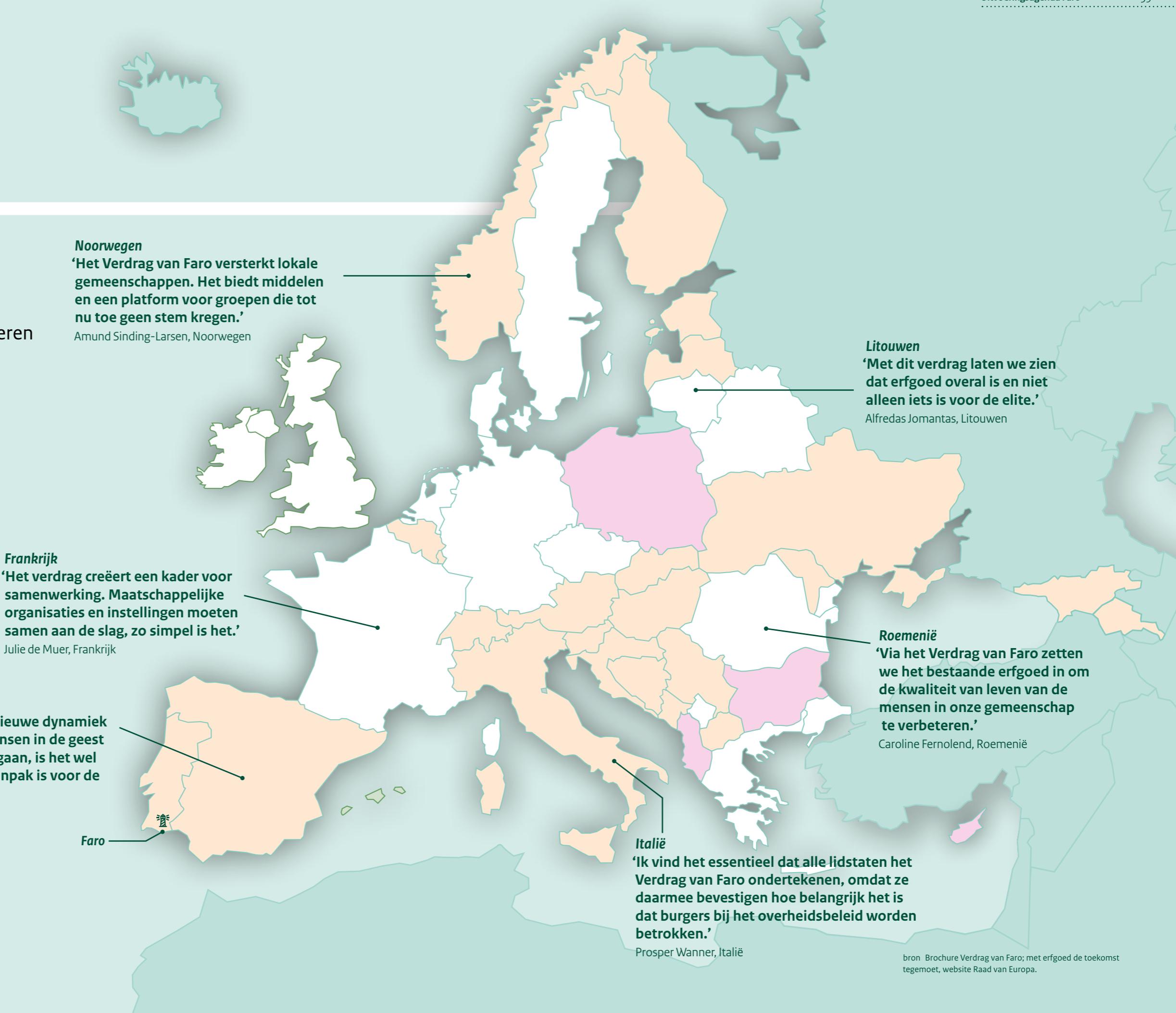
¹². Beleidsdoorlichting Erfgoed; Eindrapport, DSP (2022).

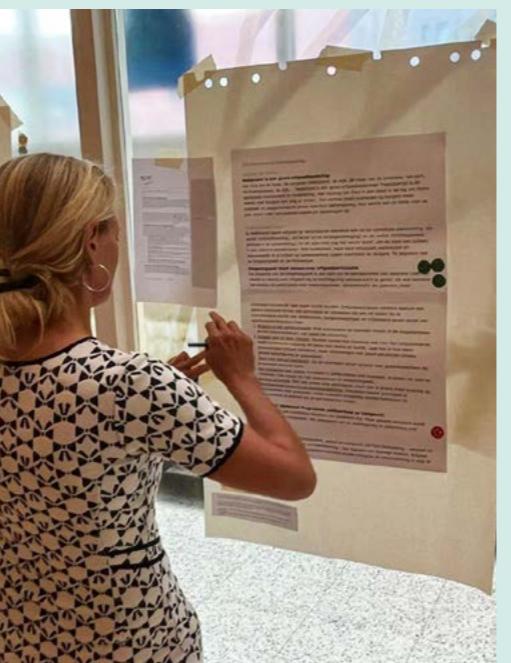
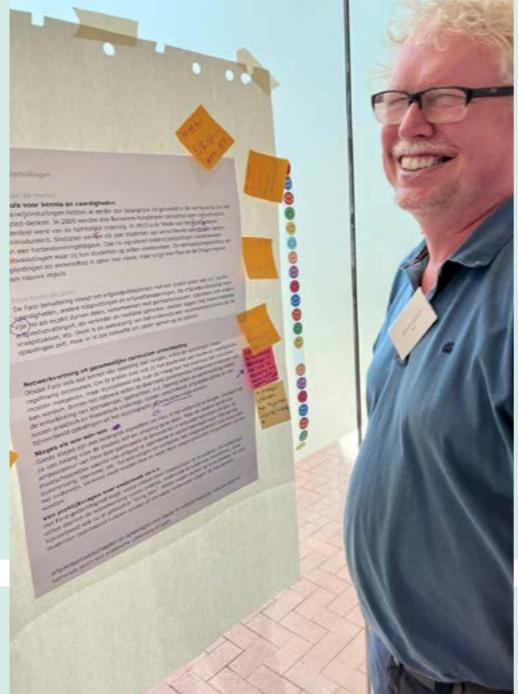
Faro in Europa

Met het Verdrag van Faro geeft de Raad van Europa handreikingen om cultureel erfgoed steviger te verankeren in de samenleving.

De stand van zaken anno 2022.

Samen onderweg

Begrippenkader

In gesprekken over Faro is de zoektocht naar passende woorden één van de eerste dingen die opvalt. Allerlei mensen denken en doen al “Faro”. Maar ze beschikken nog niet over een gezamenlijke taal die ook voor anderen meteen duidelijk maakt waarover het gaat. Maar juist dankzij de discussie over begrippen en woorden krijgt de beginnende Faro-praktijk gestalte. De tijd zal uitwijzen welke nieuwe begrippen erbij komen en of bestaande begrippen blijven, verdwijnen of een andere invulling krijgen. In deze bijlage worden dan ook geen sluitende definities gegeven, maar brengen we de zoektocht in beeld.

Cultureel erfgoed

In gesprekken over Faro popt voortdurend de vraag op wat cultureel erfgoed is. Hebben we het nog over hetzelfde? Als we puur naar definities kijken, is er weinig aan de hand. De definitie van cultureel erfgoed in de Erfgoedwet (2016) is bijna een exacte vertaling van de definitie in het Verdrag van Faro (2005).

Beide definities geven aan dat mensen steeds opnieuw bepalen wat cultureel erfgoed is en welke betekenis het heeft. Erfgoed is niet statisch en onveranderbaar, maar dynamisch. En in beide definities kan cultureel erfgoed vele verschijningsvormen hebben: uitzonderlijk of alledaags, fysiek of niet tastbaar, beschermd of onbeschermd, etc. Er is in principe ook ruimte voor nieuwe vormen van erfgoed, zoals persoonlijke verhalen, of voor een opwaardering van tot nu toe ongezien erfgoed dat mensen van grote waarde vinden voor de eigen buurt of culturele identiteit.

Toch is er een nuanceverschil in de twee definities. In het Verdrag van Faro gaat het om erfgoed dat mensen erkennen als een weerspiegeling van hun zich door de tijd ontwikkelende waarden, opvattingen, kennis en tradities. In de definitie in de Erfgoedwet zit gevoelsmatig iets meer afstand door het ontbreken van het bezittelijke voornaamwoord “hun”. In deze definitie bepalen “mensen” voor zichzelf en voor anderen wat erfgoed is. Wie die mensen zijn, en wat hun relatie tot het erfgoed is, blijft vaag. Dat geeft ruimte aan de wetenschappelijke benadering van professionals, die zich ook verantwoordelijk voelen voor onbemind, beladen

en relatief jong erfgoed. De definitie in de Erfgoedwet sluit een gezamenlijke identificatie door professionals én gemeenschappen overigens niet uit. Maar laat het wel onbenoemd.

De zoektocht start dus niet bij de definitie, maar bij het proces. De definitie van cultureel erfgoed is het uiteindelijke resultaat. In de Uitvoeringsagenda is deze discussie één van de hoofdpunten in de visie – “open houding voor andere erfgoedopvattingen” – en komt ze terug in thema’s als “waarderen van erfgoed”, “meerstemmigheid” en “oral history”.

Erfgoedgemeenschap

Het Verdrag van Faro gebruikt bij herhaling de term (erfgoed)gemeenschap. Het verdrag omschrijft een gemeenschap als een formele of informele groep van mensen die zich, op enig moment, in meer of mindere mate betrokken voelen bij een vorm van cultureel erfgoed: particulieren, ambtenaren, erfgoedprofessionals, ondernemers e.a. Ze vinden het belangrijk dat het erfgoed behouden blijft en wordt doorgegeven aan anderen. Actieve inzet is niet nodig, betrokkenheid volstaat. Een erfgoedgemeenschap kan een geografische, culturele of religieuze achtergrond hebben, zoals een lokale heemkundekring, Antillianen in Nederland of bevindelijk-gereformeerden. Maar een gemeenschap kan ook een gedeelde ervaring, interesse of belang hebben. Zoals regimentsleden, inwoners van het Groningse aardbevingsgebied, molenaars, stekers voor het bloemencorso, vrijwilligers van een museum of buurtbewoners die zich inzetten voor herbestemming van een oud schoolgebouw.

Faro Convention 2005

‘Cultural heritage is a group of resources inherited from the past which **people** identify, independently of ownership, as a reflection and expression of **their** constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time.’

Erfgoedwet 2016

‘Uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die **mensen**, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden.’

In Nederland is het gebruik van de term erfgoedgemeenschap nog niet ingeburgerd. Faro vraagt overheids- en erfgoedinstellingen samen te werken met erfgoedgemeenschappen die het erfgoed creëren, in stand houden en doorgeven en hen actief te betrekken bij het beheer ervan. Die oproep en het gebruik van de term gemeenschappen roept discussie op. Bevordert dit niet juist het “wij-zij-denken”? Ambtenaren en erfgoeddeskundigen zijn toch ook burgers? Vrijwilligers zijn toch ook deskundig en onderdeel van het systeem? En is een gemeenschap niet te besloten? Alternative bewoordingen doen inmiddels de ronde, zoals communities, commons en erfgoednetwerken.

In de Uitvoeringsagenda Faro gebruiken we voorlopig de term erfgoedgemeenschap in de brede betekenis die Faro daaraan geeft.

Erfgoedparticipatie

Het Verdrag van Faro gaat over participatie, maar de term zelf wordt niet toegelicht. De tekst spreekt wel van het universele mensenrecht op cultuurdeelname. In de brede cultuursector gaat het dan vaak om mogelijkheden om deel te kunnen nemen, om fysieke en digitale toegankelijkheid van cultuur bijvoorbeeld, en betaalbaarheid.

Het verdrag spreekt daarnaast over “democratische participatie”: het deel uitmaken van het proces van identificatie, bestudering, interpretatie, bescherming, het behoud en de presentatie van cultureel erfgoed. Het initiatief daarvan kan zowel bij overheden en instellingen liggen als in de samenleving. Professionals ontwerpen processen, zoals inspraak-

avonden of een prijsvraag, waar inwoners in meer of mindere mate een actieve rol in (kunnen) hebben. Of het initiatief ligt in de samenleving: mensen zijn zelf actief met de waardering van en zorg voor erfgoed. Vaak vragen zij de overheid en erfgoedinstellingen om hun initiatief te ondersteunen. Als het zwaartepunt in die samenwerking bij de samenleving blijft liggen, kun je ook spreken van overheidsparticipatie (de tegenovergestelde kant van burgerparticipatie).

Vanwege de verschillende betekenissen is in de Uitvoeringsagenda steeds omschreven wat met de term participatie wordt bedoeld.

Leestips

- » *Participatie in het licht van gisteren en vandaag; Een reflectie op de participatieladders vanuit Faro-perspectief.* F.W. Schröder en M.K. Nguyen (2022)
- » *'Voor ons kan erfgoed alles zijn'; drie erfgoedbegrippen nader bekeken.* W. Burggraaff (2022)
- » *'Ken de spelers en hun posities op het speelveld'; belanghebbenden bij erfgoedparticipatie.* A. Brokerhof (2022)

Voorwerk

Vanaf 2019 zijn als onderdeel van de verkenning naar de betekenis van het Verdrag van Faro voor Nederland onder meer onderstaande onderzoeksrapporten, publicaties, filmpjes, webinars, online programma's en blogs verschenen, meer dan 50 projecten gesubsidieerd door het Fonds voor Cultuurparticipatie en door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, en zijn meer dan 50 praktijkvoorbeelden beschreven.

Faro algemeen

Faro Magazine

De rol van erfgoed bij maatschappelijke vraagstukken, publicatie (2019)

Verdrag van Faro

Nederlandse vertaling (2021)

Toelichting bij het Verdrag van Faro

Nederlandse vertaling (2021)

Cultureel Erfgoed voor en met iedereen

Overwegingen bij het ratificeren Verdrag van Faro, DSP-groep, rapport (2021)

Kamerbrief bij rapportage Verdrag van Faro

Erfgoed van en met iedereen, I. van Engelshoven (2021)

Op zoek naar Faro

Een persoonlijke ontdekkingstocht naar de betekenis van een Europees Verdrag, A. Hoekstra, publicatie (2021)

Erfgoedparticiplabs ErfgoedAcademie

Praktijkwerkplaatsen (2020 en 2021)

Presentatievideo's over het Verdrag van Faro

deel 1 Verdrag van Faro,
deel 2 Nederland en het Verdrag van Faro,
deel 3 Programma Faro,
door M. Hanssen, filmopnames (2021)

Faro magazine

Van verdrag naar praktijk, publicatie (2021)

Samen leren door te doen

Samenvatting van een kwalitatief onderzoek naar de Faro-praktijk in de Nederlandse context, RCE, rapport 2022

Methodologische verantwoording bij de rapportages van het Faro-onderzoek

A. Willems en M. Nguyen, rapport (2022)

'Voor ons kan erfgoed alles zijn'

Drie erfgoedbegriffen nader bekeken, W. Burggraaff, rapport (2022)

'Veel pionieren met elkaar'

Over de werkwijzen en strategieën voor erfgoedparticipatie, L. Cruickshanks, rapport (2022)

Thematisch

Erfgoed als middel

Over de betekenis van erfgoed voor sociaal-maatschappelijke domeinen en de implicaties daarvan voor de erfgoedwereld, F. Soeterbroek, publicatie (2021)

'Samen maatschappij zijn'

De sociale waarde van erfgoedparticipatie, W. Simons, rapport (2022)

'Ken de spelers en hun posities op het speelveld'

Belanghebbenden bij erfgoedparticipatie, A. Brokerhof, rapport (2022)

'Kom eens naar de wijk toe'

Behoeften van vrijwilligers en participanten bij erfgoedparticipatie, M. Nguyen, rapport (2022)

Gezamenlijk erfgoed en het persoonlijke verhaal

Over de mogelijkheden van oral history als aanjager van de Faro-praktijk, L. van der Zon, publicatie (2021)

Oral history als aanjager van de Faro-praktijk

Online uitzending (2021)

Financieren van erfgoedparticipatie

Over ongemak en perspectief, online uitzending (2021)

Over lokalisme, liefdewerk en lonkend perspectief

Verkenning naar participatie en burgerinitiatief in de Nederlandse archeologie, H. van Londen, M. van den Dries, S. Landskroon, rapport (2021)

Archeologieplatform

Archeologie en Faro, online uitzending (2022)

Van Verdrag naar Praktijk; Faro en de Leefomgeving

Online uitzending (2021)

Erfgoed is mensenwerk

Samen verder met Faro in de leefomgeving, G. Kozijn, A. Petersen e.a., publicatie (2022)

Participatie in het licht van gisteren en vandaag

Een reflectie op de participatieladders vanuit Faro-perspectief, F.W. Schröder en M. Nguyen (2022)

Van Verdrag naar Praktijk; Democratische vernieuwing

Online uitzending (2021)

Erfgoed en democratische vernieuwing

Over en weer een wereld te ontdekken, J. van der Werf, L. Grootswagers, M. Linssen, publicatie (2021)

Faro-werk sessie Democratische vernieuwing

F. Altenburg, verslag (2022)

Het uitdaagrecht bij cultureel erfgoed

F. Soeterbroek, publicatie (2021)

Kansen voor erfgoedparticipatie in de Omgevingswet en het wetsvoorstel VPDN

J. Hendriks, rapport (2022)

Erfgoedparticipatie en Omgevingswet

Bouwstenen voor de Uitvoeringsagenda Faro, Land-id, rapport (2022)

Verkenning Participatief Waarderen

W. van Helbergen, publicatie (2021)

De gemeenschap als integraal onderdeel van het museum

Naar een nieuw museumlandschap, D. Wijsmuller, publicatie (2022)

De Kom versus Mandela

A. Zondervan en N. Santé, blog (2022)

Verzamelen, een gedeelde zaak

L. Wingen, blog (2022)

"Want wie vroeg jou"; Een kunstwerk als praatpaal

C. van Dorst, blog (2022)

Dode hoeken in het cultuurbeleid

Populaties als blinde vlek, G. Rooijakkers, blog (2022)

Faro: een vak apart (?)

Onderzoek naar de vaardigheden voor erfgoedprofessionals om conform het Faro Verdrag te werken, A. Willems, rapport (2022)

Een nieuwe opdracht

Bouwen aan Faro in het hoger onderwijs, L. Egberts en L. Hopstaken (2022)

Manifesto; What the FARO Convention means for St. Eustatius

K. Cuvalay, publicatie (2022)

Van onderzoeksobject naar kennisproducent: dekolonisatie binnen het Nationaal Archief

Een constructief gesprek over dekolonisatie, P. Baboeram, publicatie (2022)

Omgang met beladen erfgoed in de openbare ruimte

Samenvatting van een in 2021 uitgevoerde verkenning, M. Blott, publicatie (2022)

Verkenning erfgoedgemeenschappen in Gouda

W. Burggraaff en S. Elpers, factsheet (2022)

Erfgoed van mensen met een arbeidsmigratieachtergrond

Een verkenning, A. de Wit, publicatie (2022)

Faro: onderzoek naar erfgoedgemeenschappen in Brabant

R. Walet, webpagina van Erfgoed Brabant (2022)

Subsidieregeling Fonds voor Cultuurparticipatie:**Vind elkaar in erfgoed. Verken de Faro-werkwijze**

ABC Staphorst | Nabij | Verkenning Rijksmuseum Boerhaave; Patiëntenperspectieven op medisch erfgoed | Vogeleinland: meedenken, meedoen en verbinden | Huis van de Stad | Ontmoetingscentrum Forum Hadriani | Symposium Leiden Waterstad | Jongerenpanel Landschap Erfgoed Utrecht | DE KERKVERNIEUWERS x Erfgoed Jong Onderzoek naar jongerenparticipatie in religieus erfgoedbeheer | 'Een trotse toekomst voor het waterwonen' - Verkenning Activatie Erfgoedgemeenschap Waterbewoners | Verhalenhuis op Drift, 1421-2021 participatie langs het thema Elisabethvloed | AZC Markelo – Van Maquette tot Nederlands Erfgoed? | Van Dom tot steengoed | Nieuwe Schippers, Nieuwe Verhalen! | De Regentes in oude glorie hersteld | Weg naar de Vrijheid | Samenkomst op het HERENHUL | Samen op Expeditie Ermelo, De puzzel compleet maken door co-creatie | Logerende Rijkscollectie | De Indonesische Cultuurtuin, Taman Budaya Anak | Sporen van de NS Hoofdwerkplaats: Participatief verzamelen voor de stadscollectie Tilburg | Participatief Herwaarden Cultuurhistorische collectie Muzee Scheveningen in 'Collectielab' | Höfke van Sint Antonius | Meerstemmigheid in Surinaams Inheems Erfgoed in Nederland: inventarisatie en training | Verkenning Tracing Your Roots Community | Erfgoedkoepel Roden. Verbinding van Perspectieven | Burgerparticipatie bij de selectie en waardering van Post '65 erfgoed | #BLM? | Verkenning Studies in Black and White | De publieke betekenis van de Maastrichtse maquette 1748 | Adriaan Koerbagh (1633-1669): Eerherstel voor een Dwarse Denker | Het geheugen van de polder | Faro-erfgoed-verkenning Vogeleinland: beheren, benutten, uitdragen | Reframing PJU – naar een nieuw Nederlands perspectief op een problematische beeldvorming van het Afrikaanse continent | Becoming Collective: Narrating Different Realities | Transgender erfgoedparticipatie | 'Nederlandse graffiticultuur. Erfgoed van de jaren 70 tot nu' | Scherven brengen geluk | Nacht van de Ommetjes Mo(nu)mentjes | Erfgoedlab: Buitenplaatsen: erfgoed, verbonden en vernieuwd | Beeldkwaliteits-schets Eemgebied | Receptenboek Burgerparticipatie | Zoete Lieve Gerritje | Romeinenennetwerk Gelderland | DOMunder – Vind Paleis Lofen | Erfgoedparticipatie in karakteristieke boerderijen | Het grote Verhaal van Apeldoorn | 10 ontdekkingstochten door het Land van Ravenstein | Conserveer de toekomst | De Katoendrukkerij in de Volmolen | THE LINEN PROJECT | Filmserie StadsHerauten Steenbergen | Samen erfgoed maken de Haagse Binckhorst.

Meer informatie over deze projecten is te vinden op de website van het Fonds voor Cultuurparticipatie.

De volgende projecten zijn door de RCE gesubsidieerd: Inventarisatie en waardestelling Collectie Maasdamme | Verhalentafels Hoogeveen | Mijn Schiedam | Samen zoeken naar barakken – Project Wyldemerck | CARE | Publieksprogramma Gouden Koets van Amsterdam Museum.

Beschreven praktijkvoorbeelden

Tracing your Roots | NK Maasheggen vlechten | Beeldbrekers | HomeComputerMuseum | Rederij Lampedusa | Begraafplaats Margraten | CARE | Namen en Nummers | Brugwachtershuisjes | Stedelijk Museum Schiedam | Helmond in 100 stuks | Het Vierde Geschenk | Verloren Banden | Echt Rotterdams Erfgoed | Herbarium Frisicum | Buurtschap Ede & Veldhuizen | WijPetrus | Historische optocht Saasveld | Fort WKU | Verhalenhuis Belvédère | Erfgoedplatform Apeldoorn | Tilburgse kruikenzeikers | Vertel me alles | Fronik Buurtboerderij | Polder Mastenbroek | Stichting IJsselhoeven | Ambacht Noordwolde | Feest van Herkenning | Höfke van St. Antonius | Kunst blijft slapen | Dutch Graffiti Library | Srebrenica Museum | Hop van Altena | Black Heritage Tours | Conserveer de toekomst | Roze levensverhalen | Verhaal tussen Maas en Waal | Camping Aardenburg | Erfgoedlijnen Zuid-Holland | AEZEL | Dorps huis Westeremden | Erfgoedvisie Tholen | Laag-Soeren | Amersfoort ontdekt | TU Delft | Lab Veenhuizen | De slavenregisters | Razzia Hollandscheveld | Kijkdepot Schiedam | Collectie Maasdamme | Koude Oorlog erfgoed.

Meer informatie over deze projecten is te vinden op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Deze publicatie is een uitgave van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in samenwerking met het brede erfgoedveld.

Onderweg naar Faro, Uitvoeringsagenda Faro Deel I
is de samenvatting van de verkenning naar de betekenis van het Verdrag van Faro voor Nederland. De inhoud van de agenda is bepaald door het erfgoedveld. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) coördineerde de totstandkoming van de agenda.

Amersfoort, december 2022

Penvoerder
Machteld Linssen

Redactie
Erfgoedveld in samenwerking met het Faro-team van de RCE

Eindredactie
Maarten Reith

Beeldredactie
Machteld Linssen, Maarten Reith, Marieke van Ommeren

Concept en vormgeving
Malou Osendarp, Malou Design
Lammert Jonkman, Studio Lammert Jonkman

Druk
Xerox Communicatie Services

Illustraties
Routekaart, Machteld Linssen en Malou Design
Faro in Europa, Studio Lammert Jonkman

Coverfoto
Jeronimus van Pelt
Het hergebruikte treinraam met het gele NS-bord erachter staat symbool voor de Faro-verkenning, een reis met inspirerende en verrassende etappes.
Locatie: Het Hof van Cartesius in Utrecht.

Ondertekening, realisatie
Uitvoeringsagenda,
aanvullend beleid, ratificatie

2023 e.v.

